

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Jazyky a jazykové ideológie

v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku

Editori

István Lanstyák

Gabriela Múcsková

Jozef Tancer

2017

Univerzita Komenského v Bratislave

OBSAH

Predslov	7
Novšie jazykové ideológie týkajúce sa používania viacerých jazykov	9
Recent language ideologies about the use of multiple languages <i>István Lanstyák</i>	
O slovenskom purizme a anti-purizme v kontexte jazykových ideológií	39
About Slovak purism and anti-purism in the context of language ideologies <i>Gabriela Múcsková</i>	
„Po nemecky už neviem a po slovensky ešte nie.“ Strata jazyka v Bratislave po roku 1945	81
„I don't speak German anymore, and I still don't speak Slovak.“ Language loss in Bratislava after 1945 <i>Jozef Tancer</i>	
Jazykové ideológie v jazykových biografiách bratislavských viacjazyčných trojgeneračných rodín	103
Language ideologies in language biographies of multilingual three-generational families from Bratislava <i>Lucia Molnár Satinská</i>	
Jazyková ideológia a jazykové kompetencie v zrkadle empirického výskumu	125
Language ideology and language competences from the empirical research perspective <i>Boglárka Bilász</i>	
Obraz jazyka v denníku <i>Új Szó</i> medzi rokmi 1949 a 1999	145
The image of language in the daily newspaper <i>Új Szó</i> between 1949 and 1999 <i>Szilárd Sebők</i>	
Postoje Rómov k rómčine a ich vplyv na jazykové praktiky Rómov na Slovensku	167
The Roma's attitudes to Romani and their impact on the Roma's language practices in Slovakia <i>Anna Rácová</i>	
Vývin rusínskeho spisovného jazyka na Slovensku v jazykovo-politickom kontexte strednej a východnej Európy	187
The development of the Rusyn literary language in Slovakia in the linguistic-political context of Central and Eastern Europe <i>Anna Plišková</i>	

Jazyková diverzita slovenčiny a revitalizácia spiacich jazykov na Slovensku	217
Linguistic diversity of Slovak and revitalisation of sleeping languages in Slovakia <i>Miroslav Dudok</i>	
K otázkam výskumu spoločenskej a inštitucionálnej povahy jazyka	235
Considerations on societal and institutional aspects of language <i>Júlia Vrábľová</i>	
Jazykové ideológie (všeobecné otázky a glosár)	251
Language ideologies (general questions and glossary)	
Glosár / Glossary	280
<i>István Lanstyák</i>	
O autoroch	309

O SLOVENSKOM PURIZME A ANTI-PURIZME V KONTEXTE JAZYKOVÝCH IDEOLÓGIÍ¹

GABRIELA MÚCSKOVÁ

Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave

ABOUT SLOVAK PURISM AND ANTI-PURISM IN THE CONTEXT OF LANGUAGE IDEOLOGIES

Abstract: The article draws on the definition of purism as the manifestation of a desire to preserve a language from putative foreign elements and reveals possible reasons of negative scientific attitudes towards the purist interventions into the standard language development. In the second part it summarizes historical and linguistic contexts of the inter-war period (mainly the 1920's and 1940's) and of the period after the World War II (mainly the 1950's and 1960's), which are characterised by two opposite approaches: 1) a conscious and politically supported convergence of Slovak and Czech in the 1920's and the end of the 1950's and beginning of the 1960's and a refusing of any kind of purism in regulation of the language development, and 2) a rise of purist approaches and efforts to protect the Slovak standard language from Czech interferences in the 1930's and the middle of the 1960's. The interwar period is in the Slovak linguistics referred to as a period of "purist movement" and in later (and even contemporary) periods the attitudes towards the purifying regulations of the standard as well as the attitudes towards this period and towards the ideology of purism changed. During the whole analysed period the language policy activities were accompanied with polemics and discussions, in which not only the ideology of purism and/or anti-purism, but also many other language

---

¹ Za pozorné prečítanie príspevku a cenné rady a podnety ďakujem recenzentke Mire Nábělkovej a spolueditorom zborníka Istvánovi Lanstyákovi a Jozefovi Tancerovi.

ideologies had appeared and had been verbalised as well. Mutual conditionality and interconnections of these identified ideologies is the subject of the third part of this article.

Key words: purism, anti-purism, language policy, Slovak, Czech, language ideologies

---

0. ÚVOD

V kontexte súčasnej slovenskej teórie jazykovej kultúry, teórie spisovného jazyka a sociolingvistiky prebieha už dlhší čas diskusia – niekedy prerastajúca až do žánru polemiky a konfrontácií – o adekvátnosti tradičnej jazykovej preskripcie, jazykového poradenstva a potrebe novej liberálnejšej kodifikácie (či dokonca o jej úplnej „nepotrebe“). Jednu z búrlivých diskusií na túto tému som zažila na konferencii *Slovenčina na konci 20. storočia* (Smolenice 1996) po príspevku Juraja Dolníka *Kritika jazykovej kritiky* (publikované 1997). Ako píše Slavomír Ondrejovič: „..., názorové nezhody v pohľade na jazyk a jeho výskum potvrdzuje ktorýkoľvek zborník o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre, ktorý doteraz u nás vyšiel“ (2008: 213). V slovenskej lingvistike sa postupne vyprofilovali skupiny lingvistov so „sociolingvistickým“ alebo „normativistickým“ prístupom k jazykovej kultúre, resp. ešte skupina, ktorá sa hlási „k postulátom sociolingvistického výskumu len deklaratívne...“ (ibid.: 214; p. tiež Ondrejovič 1995: 39). Reálne však nie je možné – tak ako takmer v ničom, čo sa týka jazyka – vymedzovať jednoznačné a „čisté“ kategórie lingvistických postojov k spontánnemu vývinu a dynamike jazyka a k jeho regulácii.

Môj príspevok sa preto nebude venovať presnejšiemu vymedzeniu preskriptívnych prístupov k jazyku, ani existujúce prístupy hodnotiť ako „správne“ či „nesprávne“ a riešiť starú polemiku o tom, či niekto má alebo nemá právo regulovať, ovplyvňovať jazyk. Mojm cieľom nie je vyzdvihovať či spochybňovať prítomnosť jazykovej preskripcie v našej kultúre, ani hodnotiť odporúčania jazykovej preskripcie ako opodstatnené/neopodstatnené, odôvodnené/neodôvodnené. Takisto nechcem vytvárať analýzy, ktorými by som – či už z hľadiska historickolingvistického alebo z hľadiska systémovosti alebo funkčnosti – hodnotila preskriptívne rozhodnutia týkajúce sa konkrétnych do kodifikácie prijatých alebo neprijatých jednotiek, aj keď verím tomu, že pri väčšine odmietaných výrazov, ktoré sa už tradične u nás označujú ako návratné chyby, nie je ťažké argumentovať proti ich dlhodobému neprijímaniu do platnej kodifikácie.

Ctím a akceptujem niečo, čo vzniká a – v lingvistike i jazyku – prežíva ako tradícia. V slovenskej lingvistike dlhodobo prežíva tradícia ochrany a regulácie spisovného jazyka a autority jeho kodifikácie, dlhodobo registrujeme súbor

v úze produktívnych, no v kodifikácii odmietaných „nesprávnych“ jednotiek a foriem, ktoré sú vysvetľované ako nepotrebné, nežiaduce prevzatia z češtiny. Zaujíma ma, kde sa takáto tradícia vzala a ako sa v priebehu vývoja spoločnosti a jej kultúry menila. Zaujíma ma, prečo sú spomedzi mnohých dynamických javov v slovenskom spisovnom jazyku zvlášť príznaково vnímané české kontaktové prvky, prečo je naša jazyková politika puristická a prečo to neradi priznávame.

Mnohé okolnosti a súvislosti pri hľadaní odpovedí na dané otázky som si uvedomila, keď sme v roku 2014 pripravovali na vydanie diskusiu o jazykovej kultúre, ktorá vyšla v časopise *Kultúrny život* v roku 1964 (p. nižšie), k ďalším ma priviedla téma jazykových ideológií, s ktorou som sa začala zoznamovať v priebehu riešenia nášho výskumného projektu. Vo svojom príspevku sa preto pokúsím aspoň sčasti prezentovať výsledky svojho doterajšieho hľadania.

1. PURIZMUS A ANTI-PURIZMUS

Purism is the manifestation of a desire on the part of a speech community (or some section of it) to preserve a language from, or rid it of, putative foreign elements or other elements held to be undesirable (including those originating in dialects, sociolects and styles of the same language). It may be directed at all linguistic levels but primarily the lexicon. Above all, purism is an aspect of the codification, cultivation and planning of standard languages.

Thomas George: *Linguistic Purism* (1991: 12)²

Z uvedenej definície purizmu, ktorá je v súčasnosti asi jednou z najcitovanejších, vyplýva, že akúkoľvek formu a mieru vedomého odmietania cudzích (alebo aj slangových či nárečových) jednotiek v procese vývinu a kultivovania spisovného jazyka alebo akúkoľvek snahu regulovať dynamické procesy v jazyku, ktorá sa usiluje o zachovanie staršieho stavu (považovaného za lepší alebo pôvodnejší), možno označiť ako **purizmus**. Dôležité tu však je zbaviť sa (v slovenskej lingvistike zrejme až príznakových) negatívnych kontácií a chápať puristický prístup pri regulácii spisovného jazyka ako jav, ktorý je – ako dôsledok nejakej historickej situácie – pretrvávajúcou súčasťou daného kultúrneho a politického kontextu. Až potom bude možné objektívne a bez obáv, že nás niekto za to odsúdi, konštatovať, že puristický prístup bol prítomný takmer vo

² Purizmus je prejavom túžby jazykového spoločenstva (alebo jeho časti) chrániť jazyk pred prenikaním prvkov, ktoré sa javia ako cudzie, alebo iných prvkov považovaných za nežiaduce (vrátane tých, ktoré pochádzajú z dialektov, sociolektov a štýlov toho istého jazyka), alebo ho takýchto prvkov zbaviť. Môže by zameraný na všetky jazykové roviny, ale najmä na lexiku. Purizmus je predovšetkým aspektom kodifikácie, kultivovania a regulovania spisovného jazyka. (preklad G. M.)

všetkých obdobiach formovania a kultivovania spisovnej slovenčiny a dodnes pretrváva v oblasti jazykového poradenstva so zameraním na delimitáciu cudzích, najmä českých kontaktných javov – tzv. bohemizmov, čechizmov.³ Tie sú v rôznej miere rozšírené v bežnom nadnárečovom úze, vo verejných, ale aj oficiálnych komunikátoch, ale najmä v bežnej hovorovej variete u nás tradične nazývanej štandardná.⁴

Snaha hovoriť o jazykovom purizme objektívne, t. j. bez explicitného hodnotenia purizmu ako „správneho“ alebo ako „škodlivého“ pre spisovný jazyk alebo ako zodpovedajúceho alebo odporujúceho vedeckému poznávaniu podstaty jazyka, naráža na niekoľko problémov.⁵ Tie vyplývajú z niekoľkých skutočností:

a) Ide najmä o historickolingvistické poznatky o dynamickej povahe jazyka a jeho variantnosti ako nevyhnutnej súčasť jeho vývinu a priebehu jazykových zmien, ktoré sú často podmienené jazykovými kontaktmi. Tieto poznatky už samy osebe značne spochybňujú alebo aspoň problematizujú možnosť označiť nejaké v reálnej jazykovej praxi fungujúce jazykové jednotky (alebo podoby jazyka ako celku) ako „správne“ alebo „nesprávne“, „pôvodné“ alebo „nepôvodné“ či dokonca „čisté“ alebo „špinavé“;

b) Sociolingvistický pohľad na vývoj spisovného jazyka odhaľuje poznatky o historických spisovných varietách ako produktoch jazykového plánovania a vedomej intervencie do štruktúry a fungovania spisovného jazyka, ktorý sa v jazykovom spoločenstve v istom zmysle považuje za prestížnu a reprezentatívnu varietu. História intervencií do podoby spisovného jazyka však ukazuje, že sa prístupy a spôsoby často modifikovali alebo boli dokonca protichodné, avšak aktuálny prístup k regulácii jazyka bol vždy argumentačne podložený aktualizovanou teóriou spisovného jazyka či jazykového plánovania, podľa ktorej – bez ohľadu na konkrétny zámer jazykovej politiky – zvolený prístup bol vždy interpretovaný ako objektívny, vedecký, vyplývajúci z podstaty jazyka, jeho vlastností či z jeho „zákonitostí“;

³ V príspevku sa budem zaoberať len obrannými reguláciami zameranými proti českým kontaktným javom, aj keď som si vedomá toho, že evidujeme aj obranné postoje voči iným cudzím jednotkám – v súčasnosti najmä voči anglicizmom a v minulosti napr. proti rusizmom alebo germanizmom.

⁴ Pojem „štandardná forma/varieta“ sa zaužíval od stratifikácie slovenčiny J. Horeckého (1979), na ktorú nadväzovali ďalší autori a spájali ho s uvoľnenejšou formou spisovného jazyka, ktorá sa používa najmä v hovorenej podobe (J. Bosák, D. Slančová, M. Sokolová, J. Dolník, L. Kralčák a mnohí ďalší...). V priebehu rozvíjania stratifikačného prístupu k národnému jazyku sa Horeckého termín „forma“ ako nie celkom vyhovujúci nahradil internacionalizmom „varieta“, no termíny „štandard“, „štandardný“ sa – napriek nežiaducej kolízii s medzinárodne fungujúcim termínom „standard“, „standardization“ – naďalej zachovávajú.

⁵ V konečnom dôsledku aj „nehodnotiace“ narábanie s konceptom spisovný jazyk, ktorý charakterizuje medzi iným aj vedomá regulácia, nesie v sebe viaceré úskalia (p. napr. prácu J. van der Horsta *Her einde van de standaardtaal [Konec štandardného jazyka]* – 2008/2016).

c) Ďalším faktorom, ktorý problematizuje snahu vnímať purizmus bez (častejšie negatívneho) hodnotenia je – nielen odborníkmi, ale aj samotnými hovoriacimi evidovaný či prežívaný – rozpor medzi ideálnou normou opísanou v kodifikačných a didaktických dielach a reálnou podobou jazyka v jazykovej praxi, čiže divergentný vývin korpusového jazykového plánovania a reálneho rečového správania používateľov vo verejnej komunikácii. S týmto rozporom úzko súvisí aj nesúlad medzi všeobecným a bezproblémovým využívaním niektorých jednotiek v komunikácii a negatívnymi preskriptívnymi tvrdeniami o nemožnosti ich existencie v jazyku (napríklad pre ich nesytemový charakter);

d) I v lingvistických prácach sa často explicitne vyjadrujú negatívne alebo niekedy až zosmiešňujúce hodnotenia purizmu, ktorý podľa nich nemá v súčasnej spoločnosti opodstatnenie, považuje sa za nevedecký a škodlivý nie len pre jazyk, ale aj pre jazykovedu (porov. Ondrejovič 2015: 25–26; tam aj ďalšia literatúra);

e) K negatívnemu vnímaniu puristických prístupov k spisovnému jazyku prispievajú i skúsenosti z dejín moderných spisovných jazykov. Puristické hnutia sa často spájali s rôznymi formami a prejavmi nacionalizmu a ich dôsledkami (porov. Edwards 2009: 212an), resp. s ich neskoršími kritickými hodnoteniami po nástupe nových politických režimov (u nás napríklad obdobie Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 a neskoršie obdobie komunistickej diktatúry po roku 1948).

Napriek týmto skutočnostiam sa v dejinách formovania spisovných jazykov v rôznej miere objavujú snahy chrániť spisovný jazyk pred prenikaním prvkov (najmä lexikálnych, v menšej miere aj gramatických) považovaných za „cudzie“ alebo „nevhodné“. Často sú tieto snahy motivované spoločenskými okolnosťami, v dôsledku ktorých jazykové spoločenstvo, alebo jeho časť, pociťuje ohrozenie národnej svojbytnosti, suverenity alebo dokonca identity. Národná svojbytnosť či identita sú často (možno aj pod vplyvom dávnejších historických udalostí) spájané s vlastným – teda osobitným a suverénnym – jazykom, a to bez ohľadu na mieru medzijazykových štruktúrnych odlišností s niektorým blízkym jazykom, ktorá môže byť aj veľmi malá. Takémuto jazyku sa pripisuje reprezentatívna, národnoidentifikačná funkcia, čo vedie k vnímaniu jazyka ako hodnoty, ktorú treba chrániť: „...linguistic activity here is essentially in the service of identity protection.“⁶ (Edwards 2009: 212).

Ochrana jazyka pred inojazyčným vplyvom nástrojmi jazykového preskriptivizmu sa týka predovšetkým spisovného jazyka a jeho kodifikácie.⁷ Jej

⁶ „...lingvistická činnosť je v podstate v službách ochrany identity.“ (preklad G. M.)

⁷ Do istej miery sa s istou formou preskriptivizmu stretávame aj pri dialektologickom výskume, keď v teréne hľadáme ideálneho hovoriaceho, z historickolingvistickej analýzy vylučujeme

súčasťou je vedomé rozhodovanie o jazykovej „správnosti“ a snaha regulovať či ovplyvňovať priebeh zámerných i spontánnych jazykových zmien (k pojmu zámerné a spontánne zmeny p. Dolník 2010: 153an). Práve spontánne jazykové zmeny – najmä tie, ktoré sú podmienené alebo ovplyvnené medzijazykovým kontaktom (alebo sa im účelovo táto motivácia pripisuje) – môžu vyvolávať negatívne postoje a byť vnímané ako „nesprávne“, „nežiaduce“, „nevhodné“ alebo priam „škodlivé“ a „ohrozujúce“ jazyk – v zmysle vyššie povedaného sú súčasťou tej spoločensko-politickej situácie, ktorá vytvára vnútorný pocit ohrozenia a potrebu ochrany národnej identity. Aktivity nasmerované k ochrane jazyka pred prenikaním inojazyčných jednotiek sa ešte zintenzívňujú v podmienkach, keď je jazykové spoločenstvo vystavené zámernej – politickej ideológii motivovanej – asimilácii.

Snahy chrániť a obranne regulovať dynamické a kontaktné procesy v jazykovej praxi niekedy pretrvávajú dlhší čas a stávajú sa súčasťou kultúry (najmä v podmienkach tzv. štandardnej jazykovej kultúry; pozri Milroy 2001: 530) a z nej vychádzajúcej tradície, ktorá pretrváva, aj keď už konkrétne historicko-politické podmienky (čiže hrozby) pominuli. V takejto kultúre sa naďalej udržuje tradícia preskriptívneho hodnotenia nových jazykových inovácií, alebo pretrvávajú odmietavé hodnotenie starších a už adaptovaných a rozšírených prevzatí (ktoré sa v slovenskej preskriptívnej lingvistiky označujú ako „návratné chyby“ a spájajú sa výlučne s bohemizmami – p. nižšie).

Podobne ako purizmus, aj v istom zmysle opačný prístup – **anti-purizmus** – je dôsledkom spoločensko-politických okolností. V širokom chápaní možno za anti-purizmus považovať akúkoľvek kritiku alebo odmietanie purizmu, resp. snáh, praktík a stratégií chrániť spisovný jazyk pred prenikaním a ustanovením cudzích alebo „nesprávnych“ jednotiek zaznamenaných v jazykovej praxi. Takouto formou anti-purizmu bol napríklad funkčný prístup k regulovaniu spisovného jazyka iniciovaný pražskými štrukturalistami, ktorý vyrástol na kritike českého purizmu zameraného proti germanizmom (porov. zborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* 1932; porov. tiež Dolník 2010: 10an a ďalší) s požiadavkou funkčného prístupu pri tvorbe kodifikácie a jazykovej preskripcie, ktorý by zohľadňoval tendencie v jazykovej praxi. Inou formou anti-purizmu sú sociolingvisticky a pragmalingvisticky zamerané snahy prehodnotiť kritériá spisovnosti, resp. ich prioritu, s oslabením závažnosti kritéria systémovosti a s posilnením kritéria funkčnosti, účelnosti, ustálenosti a pod.

Inou formou anti-puristických postojov môže byť aj asimilačne nastavená jazyková politika, ktorej cieľom je jazykové zblížovanie. V kodifikačnej praxi sa

---

jednotky cudzieho pôvodu, alebo v archívnych nárečových záznamoch opravujeme „nesystémové“ prvky „z vonku“ podľa nejakej skôr opísanej nárečovej normy toho ktorého regiónu.

to prejavuje vedomým posilňovaním už existujúcich spoločných kontaktových jazykových prvkov alebo ich vytváraním a ich kodifikáciou, ako sa to stalo v *Pravidlách slovenského pravopisu* v r. 1931, ktoré sa snažili približovať podobu slovenskej kodifikácie češtiny.

Aj anti-purizmus je teda spojený s jazykovým plánovaním a so zámernou intervenciou do jazyka, preto ho nemožno stotožňovať s jazykovým liberalizmom (so zásadou úplného nezasahovania do spontánneho vývinu jazyka – porov. Cvrček 2008), keďže je – tak ako purizmus – spojený s aktivitami zameranými na jazykovú reguláciu.⁸ Tak ako puristické, aj (historické) protipuristické postoje môžu pretrvávať dlhší čas, vytvárať tradíciu negatívneho vnímania purizmu, ktorá sa udržiava, aj keď už konkrétne historicko-politické asimilačné tendencie (čiže hrozby) pominuli, alebo dokonca pretrváva (vo forme deklarovaného či fiktívneho anti-purizmu) aj vtedy, keď sa vplyvom nových spoločensko-politických pomerov reálne aktivizujú opačné – teda puristické – postoje.

Dostávame sa tak k ďalšiemu faktoru, ktorý problematizuje snahu hovoriť o purizme bez negatívnych konotácií, a tým sú reflexívne hodnotenia konkrétnych historických období charakterizovaných intenzívnymi puristickými aktivitami, z ktorých potom vyplývajú často až protichodné hodnotenia purizmu – na jednej strane ako prospešného, užitočného či dokonca potrebného pri kultivovaní jazyka, na strane druhej ako škodlivého, ochudobňujúceho jazyk o funkčné a potrebné prvky v mene jeho historickej čistoty. Tak ako purizmus, aj jeho hodnotenia a postoje k nemu nevychádzajú z „čistých“ lingvistických teórií, ale sú produktmi konkrétnej jazykovej politickej a kultúrnej situácie – pôsobia v službách aktuálnej jazykovej politiky. Tá v konečnom dôsledku podmieňuje aj to, čo sa v konkrétnom období vývinu jazyka a spoločnosti za purizmus oficiálne (ne)považuje.

2. SLOVENSKÝ ANTI-ČESKÝ PURIZMUS A PRO-ČESKÝ ANTI-PURIZMUS

purizmus – hnutie za očistu spisovného jazyka od prvkov cudzieho pôvodu; zasahuje hl. slovník a frazeológiu. Vo vývine jazykov sa p. prejavuje najmä v takých spoločensko-politických pomeroch, v kt. sa niektorý národ cíti ohrozený vo svojej samobytnosti (obdobie formovania národných spis. jazykov, výrazné spoločensko-politické zmeny ap.). Takáto situácia vznikla aj v podmienkach prvej ČSR. Boje za čistotu a zachovanie svojráznosti spis.

⁸ Porov. napr. aj analýzu funkčnej teórie *Pražského lingvistického krúžku*, ktorá vyšla z kritiky českého purizmu a intervenciu do spisovného jazyka postavila na kritériu funkčnosti a jazykového úzu tzv. dobrého autora (bližšie o tom Dolník 2010: 25an).

slovenčiny sa vyostrili v diskusiách o prvých Pravidlách slovenského pravopisu (1931), v kt. sa v duchu falošnej koncepcie jednotného čs. národa i jazyka podporovali prvky a varianty zhodné s češtinou. Slovenský jazykový p. bol namierený hl. proti preberaniu slov z češtiny a vychádzal z teórie S. Czambla, kt. videl vzor správnosti v slovenských nárečiach. Pravdaže, isté stopy po p. bolo možné sledovať v malej miere aj neskôr.

Encyklopédia jazykovedy (1993: 359)

2.1. O úzkej prepojenosti nielen vzniku purizmu (a jeho konkrétnej podoby) s kultúrno-politickými podmienkami, ale aj postojov k purizmu a k tomu, čo sa za purizmus považuje, svedčí aj znenie, ktoré ako definíciu purizmu ponúka vyššie citovaná slovenská *Encyklopédia jazykovedy*. Podľa tejto definície sa v dejinách slovenského spisovného jazyka a v slovenskej lingvistike prítomnosť purizmu viaže predovšetkým na hnutie, ktoré vzniklo v medzivojnovom období ako reakcia na čechoslovakistické tendencie prvorepublikového Československa. Podobne sa o purizme v slovenskej lingvistike hovorí v súvislosti s týmto historickým obdobím a s prácami skupiny okolo Henricha Barteka v prvých číslach *Slovenskej reči* a aj v iných prácach zameraných na vonkajšie dejiny spisovnej slovenčiny (p. Pauliny 1947, 1983, Blanár – Jóna – Ružička 1974; Krajčovič – Žigo 2002; Kačala – Krajčovič 2006). Zároveň uvedená definícia zachytáva aj všeobecné charakteristiky purizmu, a to fakt, že puristické prístupy k regulácii spisovného jazyka sú zamerané na elimináciu cudzích jednotiek a že vznik takýchto tendencií vyplýva z konkrétneho spoločenského a politického kontextu, v ktorom vzniká „pocit ohrozenia“ národnej samobytnosti.

V politickom a spoločenskom kontexte 20. a 30. rokov 20. storočia na Slovensku možno identifikovať niekoľko faktorov, ktoré viedli k „pocitu ohrozenia“ jednak statusu slovenčiny ako samostatného jazyka, ale aj osobitostí jej štruktúrnych vlastností (korpusu jazyka) – najmä lexikálnych, slovotvorných a čiastočne gramatických – ktorými sa slovenčina diferencovala od blízkeho českého jazyka. Vývoj v oboch zložkách jazykového plánovania – statusu i korpusu jazyka – veľmi úzko súvisí s najdôležitejšou politickou zmenou, ktorú priniesol koniec 1. svetovej vojny – vznikom Československej republiky:

a) V roku 1918 sa spisovná slovenčina po prvýkrát vo svojej histórii stala skutočným spisovným jazykom, ktorého fungovanie prekročilo úzky rámec nejakej vzdelaneckej skupiny alebo literárneho jazyka a rozšírilo sa do širokej oblasti verejnej komunikácie, administratívy, školstva, vedy a pod. Nadobudla status, ktorý nikdy predtým nezastávala, a zároveň sa – paradoxne – ocitla v situácii, v ktorej tento status nebol presvedčivo oficiálne potvrdený. So statusom slovenčiny ako samostatného jazyka súvisí dianie okolo chápania štátneho jazyka. Pod vplyvom ideológie čechoslovakizmu sa presadzovala myšlienka jedného – čechoslovakistického – národa a jedného – čechoslovakistického – jazyka. Československý jazyk ako štátny, oficiálny jazyk republiky stanovuje ústava

z roku 1920 (§129, odst. 1⁹) a hoci sa tento jazyk ďalej nešpecifikuje, v §4 sa uvádza, že na území Čiech sa na úradoch komunikuje spravidla po česky a na Slovensku spravidla po slovensky. Ustanovenie väčšinového československého jazyka i otvorená možnosť komunikovať v úradnom styku v oboch jazykoch vychádzali z pragmatických politických potrieb (najmä s ohľadom na početnú a aj politicky silnú nemeckú menšinu, ale aj na maďarské etnikum na juhu Slovenska, ktoré sa po Trianonskej zmluve z roku 1920 ocitlo v novom – „cudzom“ – štáte). Vyvolávalo to však aj lingvistické otázky týkajúce sa obsahu pojmu „československý jazyk“ a rozdielu štátoprávneho chápania jednotného československého jazyka a lingvistického chápania tohto jazyka „v dvoch zneniach“ (p. Novák 1935; podrobnejšie Lipowski 2005: 27an; novšie Nábělková 2014: 62), ako aj historickolingvistické interpretácie vývinu češtiny a slovenčiny ako nárečí, ktoré sa vyvinuli z jednotného „pračeskoslovenského“ jazyka, považovaného za praslovanský nárečový útvar na južnom okraji západoslovenskej oblasti (p. Trávníček 1935; Vážný 1934; p. tiež Krajčovič 1988: 11). Za istý taktický kompromis možno považovať definíciu československého jazyka Jána Stanislava, ktorý tento útvar vymedzuje ako „súhrn všetkých nárečí od Chebu po Užhorod s dvoma spisovnými jazykmi – českým a slovenským“ (1938: 177 – citov. podľa Krajčovič – Žigo 2002: 214; p. tiež Nábělková 2016). Akékoľvek interpretácie a úvahy o slovenčine ako o osobitom jazyku reflektovali širšiu čechoslovakistickú politiku, ktorá legitimizovala dominanciu Čechov v politickom a verejnom živote (porov. Lipowski 2005: 34).

b) Slovenčina po roku 1918 mala plniť všetky potreby štátneho úradného jazyka, plnohodnotne fungovať v oblastiach verejnej komunikácie, vzdelávania, vedy atď., v ktorých však v predchádzajúcom období nefungovala, a tak nebola terminologicky a syntakticky dostatočne ustálená a štylisticky diferencovaná. Pri fungovaní v nových komunikačných prostrediach sa dotvárala podľa vzoru vyspelejšej češtiny, ktorá bola vo všetkých funkciách už etablovaná. Zároveň na Slovensko prichádza veľký počet českých odborníkov, učiteľov, podnikateľov, vojakov a štátnych úradníkov – aj v súvislosti s vyrovnávaním hospodárskych a ekonomických kultúrnych rozdielov a programom industrializácie Slovenska. Do jazyka oficiálnych dokumentov, administratívy, informačných materiálov ale aj populárnej a umeleckej literatúry preniká mnoho nových jednotiek – jednak sú to české lexikálne jednotky, ale aj slová s hláskovými a tvarotvornými reflexami a formantmi, ktoré vyplývali z vývinu v českom jazyku, čím v jazykovom spisovnom úze vznikalo viacero dvojtvorov. Vzhľadom na blízkosť češtiny a slovenčiny a ich takmer bezproblémovú zrozumiteľnosť sa nové české lexémy veľmi rýchlo hláskovo a gramaticky

⁹ *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, ročník 1920, Praha, Státní tiskárna 1920, s. 268.

adaptovali a rýchlo strácali príznak cudzosti. Na množstvo kontaktočných českých prvkov v dobovej beletrii napríklad upozorňuje Ján Stanislav (*tlumočiť, mluva, krev, drúbež, pôtko, dech, tázat' sa, ložnica, zlobiť* a mnohé ďalšie) alebo Vincent Blanár (Blanár 2003a,b) a obraz o vtedajšej dynamike jazyka je možné si vytvoriť i z prvých príspevkov v časopise *Slovenská reč* (v samostatných autorských príspevkoch H. Barteka, M. Knapa, B. Letza, A. Prídavka, J. Mihála, J. Martinku, P. P. Zgúta a ďalších, v rubrikách *Rozličnosti*, v sérii článkov J. Škultétyho *Je to dobre po slovensky?*, v príspevkoch A. Jánošika o slovenčine na školách alebo v slovníku Petra Tvrdeho, ktorý vychádzal na pokračovanie pod názvom *Chybné slová a väzby, ktorým treba v slovenčine vyhýbať*) a z niektorých preskriptívne zameraných príspevkov v *Slovenských pohľadoch*. Jazyková prax sa v istej miere vzdalovala od staršej normy reprezentovanej martinským úzom, korektorskou praxou *Matice slovenskej* a príručkou Sama Czambla (1902 a v ďalších upravovaných vydaniach v rokoch 1915 a 1919). Vystihuje to i konštatovanie J. Stanislava v spomínanej štúdií: „České prvky možno v novšej slovenskej literatúre sledovať, pravda, predovšetkým v tých dielach, ktoré neprešli cez ruky martinských korektorov, najmä po prvej svetovej vojne“ (Stanislav 1969: 156–157).

V duchu vedomého zblížovania slovenčiny a češtiny vyšli historicky prvé *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931), ktoré pripravil jazykový odbor *Matice slovenskej* a ktorých hlavným zostavovateľom bol Václav Vážný. Pravidlá kodifikovali viaceré české lexikálne jednotky ako dvojtvary spolu so slovenskými, posilnili slovotvorné formanty spoločné s češtinou a okrajovo zavádzali aj gramatické a hláskové dvojtvary (podrobnejšie Kačala – Krajčovič 2006: 130–131; Krajčovič – Žigo 2002: 216an; Lipowski 2005: 56 a ďalší), čím sa odklon od dovedy presadzovaného a vo vydavateľskej praxi rešpektovaného martinského úzu a *Rukováti spisovnej reči slovenskej* Sama Czambla posvätil aj na úrovni autority kodifikačného diela – nové *Pravidlá* legitimizovali a podporili prenikanie bohemizmov zaznamenané v jazykovej praxi. Z hľadiska puristického prístupu tieto „tendencie jazykových korektúr, resp. novôt sa ukázali v neprospech čistého spisovného jazyka slovenského, reprezentovaného zachovalým martinským matičným úzom.“ (Jánsky 1940: 5). Relatívne nenásilným spôsobom tak vytvárali cestu postupného posilňovania spoločných jazykových jednotiek a tvarov – snáď s perspektívou postupného vytvárania budúceho reálneho československého jazyka (Lipowski 2005: 57).

c) Ďalší faktor, ktorý mohol prispieť k vzniku pocitu ohrozenia slovenčiny pod vplyvom českého jazyka bol výrazný rozdiel v rozvinutosti národnej lingvistiky ako vedeckej disciplíny. Zatiaľ čo v Čechách sa vedecká lingvistika rozvíjala už niekoľko storočí – aj vďaka Karlovej univerzite – na Slovensku sa v 20. a 30. rokoch len formuje prvá silnejšia generácia filológov a lingvistov, ktorá vzišla z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského založenej v roku

1920 a vzniká lingvistický časopis *Slovenská reč* (1932).¹⁰ Tento fakt mohol mať aj vplyv na odbornú stránku kodifikačných a preskriptívnych prác: „Keďže nejestvoval systematický vedecký výskum spisovnej slovenčiny ani slovenčiny vo všeobecnosti, poznanie jej zákonitostí a prostriedkov bolo nedostačujúce. Ani kodifikácia normy spisovného jazyka sa nemohla opierať o pozitívne výsledky vedeckého výskumu, preto v mnohých prípadoch neodrážala skutočný stav kultivovanej spisovnej reči a bola medzerovitá.“ (Kačala – Krajčovič 2006: 127).

Pri chýbajúcom širšie koncipovanom základnom výskume slovenčiny, opise jej štruktúry, vnútornej štylovej i sociálnej stratifikácie a variantnosti, ako aj pri nedostatku učebníc (najznámejšou bola v tom čase učebnica Jána Damborského¹¹) sa predstava „správnej“ a „čistej“ slovenčiny spájala s predvojnovým martinským a matičným úzom. Nová politická situácia a nové funkcie, ktoré musela slovenčina plniť, prirodzene viedli k dynamickým jazykovým javom a variantnosti – tie však pri absencii vedeckej lingvistiky nebolo možné zodpovedajúco interpretovať. Nedostatok vedeckých poznatkov (v konkurencii pomerne rozsiahlej a na tú dobu vyspelej českej lingvistiky) mohol u začínajúcich jazykovedcov vyvolávať neistotu a z nej vyplývajúci pocit ohrozenia. Začiatky slovenskej vedeckej lingvistiky teda sčasti¹² vyrastajú z formujúcej sa preskriptívnej jazykovej kultúry s výrazným puristickým charakterom a spájajú sa s presvedčením o potrebe ochrany jazyka a udržaní jeho staršej – zdanlivo „lepšej“ – podoby.

2.2. Priamym impulzom k otvorenému vyjadreniu ochranných postojov voči bohemizácii slovenčiny bolo práve vydanie *Pravidiel* v roku 1931, ktoré vyvolali živú diskusiu (prvými kritikmi pravidiel – najmä ich slovníkovej časti – boli Henrich Bartek – 1931a, 1931b a Ján Smrek – 1931). Jej výsledkom bolo oficiálne odmietnutie *Pravidiel* na Valnom zhromaždení Matice slovenskej 12. 5. 1932 a prijatie rozhodnutia vypracovať nové, opravené pravidlá. Reakciou na konvergentný charakter pravidiel bolo aj založenie časopisu *Slovenská reč* (1932), ktorý mal prispieť k rozvoju vedeckého výskumu slovenčiny a ktorý v prvých ročníkoch venoval značný priestor príspevkom z oblasti jazykovej kultúry a upozorneniam na „chybné“ prvky používané v jazykovej praxi (p. vyššie), ktoré mali zabrániť nežiaducemu prenikaniu bohemizmov či archaizmov do slovenskej spisovnej lexiky (p. Krajčovič – Žigo 2002: 220; p. tiež Kačala – Krajčovič 2006: 132).

¹⁰ Až v 40. rokoch – v roku 1943 vzniká *Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení*.

¹¹ Damborského práce *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis* (vyšla v niekoľkých vydaniach v rokoch 1919 – 1924) a *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy* (1930) boli koncipované v duchu „oficiálnej koncepcie jednotného československého jazyka“ (Kačala 2003: 128).

¹² Okrem preskriptívne a puristicky zameraných prác vznikajú aj práce o terminológii, gramatike, vývine slovenčiny a jej dialeктоch, literárnom jazyku atď.

Tieto snahy vyústili do vedomej a často extrémnej delimitácie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny voči českým a nemeckým vplyvom, ktorej často chýbala vedecká argumentácia. Príspevky najmä v rubrike *Rozličnosti* mali podobu príkazov a zákazov a ich vedeckým zdôvodnením boli – na jednej strane z vedeckého hľadiska vágny, ale pragmaticky veľmi účinný pojem „čistá slovenčina“, na strane druhej expresívne ladené negatívne hodnotenia stavu v jazykovej praxi, ktoré – ak zazneli z úst odborníka – mali značný persuasívny účinok. Ilustruje to napríklad aj vybraná stať zo záveru príspevku Jána Mihála (1938-39: 217–218):

Ale dosiaľ som ešte nepovedal, čo je spisovný jazyk: je to jazyk dobrých autorov a obučných vrstiev národa. (...) Do spisovného jazyka patrí to, čo je zvyčajnejšie a správnejšie. Nové slová v spisovnom jazyku treba tvoriť v duchu ľudového jazyka.

Zaujímavé píše na pr. Kalendár svetog Save na rok 1932: „Aj my sme sa kedysi búrili proti filologickej pedanterii, ale nikto z nás si nemohol ani pomyslieť, že miesto nej príde dnešná zdivočenosť a šialenstvo, skoro bezbožná neúcta k jazyku.“

Taká zdivočenosť panuje v našom hovorovom spisovnom jazyku. Usilujme sa čím skôr ju odstrániť. Spriahňime sa všetci ľudia dobrej slovenskej vôle, vysúkajme rukávy a do roboty s heslom: za tú našu čistú slovenčinu.

Ak sa pozrieme na súbor odmietaných výrazov, vyplýva z nich, že pri rozhodovaní o „čistote“ vychádzali autori z viacerých kritérií. V prípade variantných prvkov sa uprednostňoval prvok **starší**, známy z tradície tzv. matičného úzu, zaužívanější a rozšírenější. Novšie prevzaté jednotky – bohemizmy, germanizmy, hungarizmy a galicizmy, ktoré „narúšali rýdzosť“ spisovnej slovenčiny, sa označovali termínom „barbarizmy“ a tie mali byť nahradené jednotkami slovenského pôvodu.¹³ Z historickolingvistického hľadiska je zaujímavým pravidlo založené na **pravidelnosti** výsledkov historických jazykových zmien (na základe ktorej autori aj umelo vytvárali najmä hláskové formy tak, aby zodpovedali mladogramaticky chápaným zákonitostiam historickej zmeny). S teóriou H. Bartka vychádzajúcou zo zvukových vlastností hlások a hláskových skupín v slovenčine sa spája princíp „**ľubozvučnosti**“ slovenčiny (alebo princíp eufónie), na základe ktorého je slovenčina ľubozvučnejší jazyk ako čeština. Ďalším – neskôr často kritizovaným – kritériom bola jazyková „**svojskosť**“ – podľa ktoré-

¹³ Je zaujímavé, že sa tieto barbarizmy odlišovali od cudzích slov – t. j. internacionalizmov používaných skoro v každom spisovnom jazyku, ktorých vylučovanie už nepatrí natoľko do jazykového purizmu, aj keď aj „ich nemierné časté používanie a hromadenie je nepotrebné a spisovnému jazyku škodlivé na úkor jeho čistoty a individuálnosti.“ (Jánsky 1940: 8). Napríklad *falzijfikát* a *gramatika* sú hodnotené ako dobré cudzie slová, zatiaľ čo *padelek* a *mluvnica* sú barbarizmy – v tomto prípade bohemizmy.

ho z dvoch možných podobných alebo synonymných tvarov/výrazov je „čistejší“ ten, ktorý je odlišný od češtiny (vymedzení jednotlivých kritérií – „smerníc“ – na hodnotenie správnosti v tomto období sa venovali viacerí autori v rôznych časových obdobiach, napr. Jánsky 1940: 8–9; Peciar 1963; Dolník 2010: 25; Ondrejovič 2014 a ďalší).

Z neskorších hodnotiacich prác, ale aj dobových príspevkov (porov. Pauliny 1947, 1964; Peciar 1949/1950, Mihálik 1964 a ďalší; porov. tiež Kačala – Krajčovič 2006: 133) vyplýva, že sa preskriptívne rozhodnutia puristov prijímali s rešpektom a že puristi mali v kruhoch inteligencie autoritu, ktorá podľa E. Paulinyho vplývala z toho, že snahy puristov boli v spoločnosti vnímané ako súčasť boja za národnú svojbytosť (1947: 2). Práve puristom sa v neskorších obdobiach pripisuje zásluha za stabilizáciu „nežiaducej“ dynamiky v spisovnej norme (Peciar 1950: 261), resp. za „konštruktívne sjednocovanie spisovného úzu v oblasti pravopisu, hláskoslovia, tvaroslovia syntaxe a slovníka“ a za presadenie sa samostatnosti slovenčiny ako národného jazyka Slovákov oproti zblížovacím čechoslovakistickým snahám (Pauliny 1947: 2). Š. Ondruš popri „negatívnom odsúdení svetonázorovej ideologickej orientácie slovenských puristov, resp. ich hlavnej časti za prvej ČSR“ zdôrazňuje, že „ich konkrétnu prácu pri usmerňovaní normy spisovnej slovenčiny treba hodnotiť z hľadiska konkrétnych historických a spoločenských podmienok.“ (1964: 9).

Purizmom (touto teóriou) bolo v kultúre spisovného jazyka poznačené isté obdobie. Na vývin spisovného jazyka táto teória vplyv mala. A nielen to (...), ale v istých smeroch, v konkrétnej situácii mala pozitívny vplyv. Predsa sa pamätáme, že v Pravidlách z r. 1931 z rozmanitých dôvodov – niekedy to boli dôvody skutočne objektívne podložené, lebo norma spisovného jazyka nebola vyskúmaná – bolo veľké množstvo dvojtvarov. A pretože puristi mali v tom čase v slovenskej spoločnosti veľkú vážnosť, veľmi prispeli k odstráneniu rozkolísanosti tým, že sa postavili za niektorý z dvojtvarov. Takže tento historický aspekt treba brať do úvahy. (Pauliny 1964: 4)

Pri otázke purizmu treba zaujať hodnotiaci postoj aj k úlohám purizmu pri usmerňovaní vývinu spisovnej slovenčiny. Tak ako každý spoločenský jav, aj hnutie za čistotu národného spisovného jazyka treba hodnotiť v zmysle marxistickej vedeckej metodológie, to znamená z hľadiska konkrétnej historickej situácie a konkrétnych spoločenských podmienok. Vedecky nie je opodstatnené ani jednostranné panchronické odsúdenie purizmu ako reakčného zasahovania do vývinu spisovného jazyka, ale ani jeho paušálne pozitívne hodnotenie. Závisí to od konkrétnej historickej situácie národného spisovného jazyka. Napr. otázka slovenského purizmu za prvej ČSR, keď ideológia čechoslovakizmu bola oficiálnym štátnym programom a puristické hnutie na Slovensku malo hlavne obranný ráz proti plánovitému počesťovaniu slovenčiny, musí sa hodnotiť v zmysle spomínaného kritéria konkrétnej historickej situácie. (Ondruš 1964: 1)

V roku 1940, keď bolo ohrozené pokračovanie vydávania *Slovenskej reči*, výsledky puristov vysoko hodnotil L. Jánsky¹⁴ a jeho štatistický výpočet, ktorí autori a v akom rozsahu upozornili na barbarizmy v jazykovej praxi, podáva ako výsledok záslužnej práce puristov a ako argument za zachovanie časopisu *Slovenská reč*.

Už v čase publikovania tohto pochvalného článku oceňujúceho záslužnú prácu puristov však Jánsky hneď v úvode zdôrazňuje, že používa termín purizmus „bez akéhokoľvek príhľadného zafarbenia“, čo pripomína aj v mojom úvode formulovanú snahu chápať purizmus bez jeho kvalifikovania ako „dobrý“ alebo „zlý“, čiže ako kultúrno-historický fenomén. No hneď v ďalších riadkoch autor hovorí, že: „Treba mať však pritom na mysli jazykový purizmus zdravý, nepodfarbený nijakými postrannými, nevedeckými tendenciami, teda purizmus skutočne len osožný spisovnému jazyku“ (s. 5). Tento citát implikuje hneď dve veci: že predpokladá aj existenciu purizmu „nezdravého“, „neosožného“ a zrejme „podfarbeného“ nevedeckými tendenciami (popri purizme „zdravom“, t. j. správnom) a prítomnosť kritiky purizmu už v období jeho vzniku (čo sám autor konštatuje tvrdením „ak sa niekde ukázal purizmus, hneď nato našli sa aj „antipuristi“, ktorí z rozličných príčin nechceli o purizme ani počuť“; na inom mieste hovorí, že sa niektorí autori výrazom „antipurista“ i podpisovali). O prítomnosti kritiky sprevádzajúcej purizmus svedčí i vysvetlenie J. Ferencíka, že v názve svojho príspevku *Na obranu starých materi* parafrázoval známy protipuristický posmešok „tak hovorila naša stará mat“ (1964b: 10).

2.3. Omnoho ostrejšej kritike a odsúdeniu bol medzivojnový purizmus vystavený po roku 1945 – k čomu zrejme prispel aj fakt, že viacerí jeho predstavitelia sa názorovo prikláňali k vzrastajúcim nacionalistickým a autonomistickým snahám (porov. Novák 1935; p. tiež Krajčovič – Žigo 2002: 223) alebo ich podporovali; Š. Peciar uviedol, že protičeský jazykový purizmus nahrával ľudáckym separatistickým politikom (1963: 16).

So všeobecným odsúdením buržoáznej spoločnosti a jej prisudzovanej ideológie vyhraného nacionalizmu, ktorá sa spájala s medzivojnovým Československom, sa aj medzivojnové puristické hnutie hodnotí ako prejav buržoázneho nacionalizmu a teória H. Barteka ako šovinistická (Peciar 1950; p. tiež Horecký 1990a: 259).¹⁵ Odsúdenie jazykového purizmu spôsobom, ako ho charakterizoval O. Pavlík na aktíve o pravopise v roku 1953, jednoznačne

¹⁴ Ladislav Kiss-Jánsky (1914 – 1989) bol literárny vedec, no venoval sa aj otázkam jazykovej správnosti a v roku 1939 vydal príručku *Hovorme správne po slovensky*.

¹⁵ Popri purizme boli ako nesprávne a buržoáznonacionalistické odsúdené aj iné medzivojnové jazykovopolitické názory, napr. aj myšlienka jednotného československého jazyka alebo hodnotenie slovenčiny ako nárečia alebo variantu češtiny (Bělič 1961).

mení vedecké a objektívne chápanie purizmu a posúva ho do roviny politickej ideológie:

Jazykový purizmus je dieťa protičeského, ľudáckeho separatistického nacionalizmu. Nie je náhodné, že mnohí čelní predstavitelia purizmu boli aj horlivými prívržencami zradcovského, ľudáckeho režimu. Jazykový purizmus je prirodzená súčasť ľudácko-nacionalistickej doktríny. (...) Puristi v oblasti jazyka, zrovna tak ako hlinkovskí a tisovskí ľudáci v celej svojej zradcovskej politike, v strachu pred pokrokom usilovali sa násilu zastaviť vývin jazyka. Purizmus je prejav bezuzdného ľudáckeho klerikalizmu, konzervativizmu, snahy zastaviť vývin, obnoviť temné sily stredoveku. (1952-53: 325-326; tento citát uvádza i Horecký 1990a: 260)

Ukotvenie chápania purizmu na Slovensku ako niečoho negatívneho a škodlivého a v slovenskej lingvistike ako niečoho, čo sa spája s medzivojnovým obdobím (p. vyššie citovanú definíciu z *Encyklopédie jazykovedy*) treba teda hľadať v jazykovej politike 50. rokov. Takto politicky podmienená kritika ovplyvnila vnímanie purizmu natoľko, že sa tomuto pojmu zámerne vyhýbali aj neskoršie ochranné zamerané koncepcie jazykovej kultúry; odmietnutie označenia preskriptivizmu v medzivojnovom období výrazom „purizmus“ nachádzame aj v učebnici J. Kačalu a R. Krajčoviča (2006: 132):

Túto jazykovednú platformu a nápravnú prax Slovenskej reči časť verejnosti označovala ako purizmus. Tento pojem a termín sa najmä po r. 1945 prestal upotrebovať vo vlastnom jazykovednom zmysle a zideologizoval a spolitizoval sa do takej miery, že predstaviteľom pražského centralizmu a čechoslovakizmu slúžil na potlačanie prejavov slovenskej jazykovej i národnej samobytnosti. Najmä preto ho v našej práci nepoužívame.

Ďalším faktorom, ktorý podporil negatívne hodnotenie medzivojnového puristického hnutia, bol zámerný – z hľadiska oficiálnej politiky až programový – anti-purizmus charakterizujúci 50. ale najmä začiatok 60. rokov 20. storočia. Toto obdobie v mnohom pripomína udalosti 20. a 30. rokov – aj tu ide o prvé desaťročia po svetovej vojne, povojnovej konsolidácie a nového spoločného štátu. Aj v tomto období sa stretávame s intenzívnym vplyvom češtiny na slovenskú slovnú zásobu, intenzitu kontaktných javov podporovalo aj bilingválne kultúrne, hospodárske a politické prostredie, prítomnosť oboch jazykov v médiách a v administratíve a pôsobenie mnohých Čechov na Slovensku v rôznych hospodárskych a kultúrnych inštitúciách vrátane školstva (p. Blanár – Jóna – Ružička 1974: 202; k vývinu česko-slovenského jazykového kontaktu a bilingvizmu p. tiež Nábělková 2016). V roku 1960 bola prijatá nová ústava, podľa ktorej sa politická moc sústreďuje do Prahy: „Ústava z 11. júla 1960 degradovala Slovenskú národnú radu do úplnej bezvýznamnosti a podriadila všetku admi-

nistratívu priamo Prahe“ (Lipták 2003: 310). V dôsledku tejto centralizácie dochádza na jednej strane k intenzívnejšiemu vplyvu češtiny na slovenčinu (úradné, hospodárske a politické dokumenty vznikali najmä v českom jazyku) a na strane druhej k požiadavke rovnocenného postavenia Čechov a Slovákov a federalizácii štátu, ale aj k nacionalistickým a protičeským náladám (porov. Lipták 2003: 311).

Anti-puristický prístup výrazne prispel k akceptácii a podpore myšlienky o prirodzenom vplyve češtiny na slovenčinu v podmienkach spoločného štátu a spoločenského bilingvizmu a o potrebe neklásť prenikaniu bohemizmov do slovenčiny žiadne prekážky. Podobne ako v medzivojnovom období, objavujú sa nové snahy o vedomé zblížovanie slovenčiny a češtiny – deklarované jednak ako potrebné najmä v oblasti novej lexiky a odbornej terminológie, jednak ako prospešné pre bezproblémovú komunikáciu v spoločnom štáte a zároveň prirodzené – ako dôsledok spolužitia oboch etník v jednom štáte (p. Bělič 1962: 388). Tieto „snahy“ sa po prijatí ústavy v roku 1960 vyvinuli až na akýsi politický tlak – a otvorene boli formulované na tzv. liblickej konferencii (1960; podrobnejšie p. Múcsková 2013), a to najmä v dvoch hlavných referátoch J. Bělíča a Š. Peciarra v časti *Aktuální otázky vzájemného vztahu češtiny a slovenštiny* a v diskusii, v ktorej všetci diskutéri unisono podporili zblížovanie oboch jazykov.¹⁶ Kritika anti-českého purizmu a podpora zblížovania oboch jazykov boli hlavnými myšlienkami aj bratislavskej *Konferencie o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku* (Bratislava 2. – 4. 4. 1962).¹⁷

V tomto období jazyková politika vychádza síce z jednoznačného presvedčenia, že slovenčina a čeština sú dva samostatné jazyky, no popri tomto tvrdení sa zároveň zdôrazňuje, že obidva jazyky sa v nových spoločensko-politických podmienkach vyvíjajú „paralelne“ (Bělič 1962: 389an) a vo vzájomnom „kontakte“, ktorý by sa v ďalšom vývine mal „udržiavať“ a „prehlbovať“ (ibid.: 394an). Blízkosť oboch jazykov a ich takmer bezproblémová vzájomná zrozumiteľnosť mali byť základom ďalšieho rozvíjania spoločnej slovnej zásoby a najmä jednotnej odbornej terminológie: „Při uvážlivém záměrném sbližování obou jazyků by se pak snad v češtině i v slovenštině vývoj mohl usměrňovat tak,

¹⁶ Čo podľa neskoršieho vývinu a tiež z informácií starších kolegov bolo spôsobené prítomnosťou zástupcov ÚV KSČ; záznam diskusie, ktorý je publikovaný v spomínanom zborníku, pravdepodobne prešiel prísnu cenzúrou, preto nie je možné s určitosťou tvrdiť, že jednotlivé podporované tvrdenia aj skutočne odzneli.

¹⁷ Materiály z konferencie v Libliciach sú publikované v zborníku *Problémy marxistické jazykovědy* (Věd. red. J. Bělič – L. Doležel – Š. Peciar. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962) a z konferencie v Bratislave v zborníku *Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk*. (Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1963). O politickom pozadí oboch konferencií písal Ján Horecký (1990a, 1990b). Porov. tiež Múcsková 2013, 2014, 2017.

aby se výrazům shodným postupně dávala přednost“ (ibid.: 397); podobné názory možno nájsť aj v príspevku Š. Peciarra:

V súčasnom období zblížuje sa slovná zásoba češtiny a slovenčiny nielen vzájomným preberaním termínov, ale hlavne spoločným tvorením nových pomenovaní podľa rovnakých slovotvorných a pomenovacích modelov. Táto tendencia sa bude naďalej stupňovať. Tento objektívny proces vývinu slovnnej zásoby našich spisovných jazykov znamená ich vzájomné obohacovanie. (Peciar a kol. 1963: 236).

Zámerné snahy posilniť (zabezpečiť) jednotnosť mali podporiť v oblasti terminológie *Československý terminologický časopis* (ktorý vznikol po kritike a následnom zrušení slovenského časopisu *Slovenské odborné názvoslovie*, ktorého hlavným redaktorom bol Ján Horecký) a v oblasti zblížovania slovnnej zásoby práve vznikajúci *Slovník slovenského jazyka*, do ktorého autori zapracúvali aj prenikajúcu českú lexiku – s jej štylistickým hodnotením kvalifikátormi *kniž.* alebo *zastar.* (p. Jarošová 2012: 258; 2015: 69–73).¹⁸

Pri podpore jazykového kontaktu a jeho prejavov, ako aj vedomého zblížovania oboch jazykov sa v tom čase argumentovalo najmä dorozumievacou funkciou jazyka a komunikačnými potrebami spoločnosti, čiže sa v teórii jazykovej kultúry – s odvolávaním sa aj na teóriu *Pražského lingvistického krúžku* – zdôrazňuje funkčné chápanie jazyka ako nástroja myslenia a dorozumievania, ktorý sa ustavične prispôsobuje vyjadrovacím potrebám vyvíjajúcej sa spoločnosti. Pri posudzovaní jazykovej správnosti sa presadzuje zásada ústrojnosti (založenej na poznaných zákonitostiach tvorenia a používania daných prostriedkov) a „funkčnej oprávnenosti“, čiže „úkonnosti“ jazykových prostriedkov (Peciar 1963: 16). V novej kultúrnej situácii sa teda vyzdvihuje funkcia jazyka ako dorozumievacieho prostriedku a do pozadia ustupuje funkcia národnoreprezentatívna (Hausenblas 1963: 42). Ako škodlivé pri budovaní spoločnej terminológie a slovnnej zásoby sa preto posudzujú puristické zásahy vychádzajúce z kritéria odlišnosti slovenského jazyka, zdôrazňujúce dodržiavanie jeho osobitých vnútorných zákonitostí, prípadne argumentujúce významovou priezračnosťou pri presadzovaní osobitého domáceho termínu na úkor termínu spoločného pre oba jazyky (p. Peciar 1962: 410).

V politickom kontexte 50. a 60. rokov preto nebolo možné kritizovať jazykovú prax za „nadmerné“ množstvo bohemizmov a požadovať nejakú formu jazykovej preskripcie, ktorá by sa kriticky postavila k používaniu týchto bohemizmov v slovenskom prostredí. Ako napísala K. Buzássyová: „Anomáliou

¹⁸ Neskôr bol za túto stratégiu autorský kolektív vedený Š. Peciarom kritizovaný a „(n)ázor širšej kultúrnej verejnosti aj jazykovedcov vyústil do konštatovania, že v tomto slovníku ide o tendenciu umelo približovať slovenčinu k češtine, aby sa urobilo zadosť politickej požiadavke.“ (Buzássyová, 1994: 328)

a pokrytectvom tzv. normalizačného obdobia bolo, že politici nezakazovali slovenským jazykovedcom skúmať vzťah slovenčiny a češtiny, ale výsledky tohto výskumu mohli byť publikované iba v odborných časopisoch, ich popularizácia v širšej verejnosti bola sťažená. V praktickej činnosti zameranej na jazykovú kultúru sa celé roky nesmeli povedať, že istý výraz nie je slovenský, ale český.“ (1994: 328). Akýkoľvek delimitačný prejav sa mohol považovať za „pozostatok“ alebo „dedičstvo“ medzivojnového purizmu, čo mohlo mať za následok obvinenie z buržoázneho nacionalizmu. Ako neskôr napísal V. Mihálik, „strach z purizmu“ zviazal jazykovedcom ruky a jazykoveda sa vzdala normotvornej úlohy.“ (1964: 9).

Napriek tomu, že príspevky v zborníkoch z oboch konferencií vyznievajú jednotne pokiaľ ide o odmietanie puristickej zameranej preskripcie, často sa v nich hovorí o „zvyškoch purizmu“, o tom, že mnohé puristické poučky „sa dodnes tradíciou udržiavajú najmä v redaktorskej a korektorskej praxi“ a pod. a o potrebe proti prejavom purizmu bojovať (Peciar 1962: 407; Peciar 1963: 12)¹⁹:

Nevedeckosť puristických názorov, ktorá nám je dnes evidentná, vôbec neznamená, že purizmus patrí úplne do minulosti a že by bolo anachronizmom proti nemu dnes vystupovať a bojovať (...) Bolo by nesprávne ztvárať oči pred tým, že vo významných slovenských vydavateľstvách pracujú korektori, pre ktorých alfou a omegou v otázkach spisovného jazyka sú celkom primitívne puristické poučky (napr. takého druhu, že predložku *okolo* neslobodno používať vo význame ‚asi‘, ... (Peciar 1962: 406an)

Tieto vyjadrenia svedčia o tom, že reálne neexistovala v jazykovej politike a najmä v širšej odbornej verejnosti jednotnosť a súhlas so zblížovacími tendenciami. Potvrďuje to i konštatovanie F. Trávníčka v závere bratislavskej konferencie o tom, že očakával bojovnejšiu diskusiu (Záverčné slovo 1963: 243) alebo vyjadrenie J. Horeckého, ktorý sa v úvodnom slove ku konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v Smoleniciach v roku 1966 vyjadril k bratislavskej konferencii v roku 1962 nasledovne: „...diskusie boli málo bojovné, akoby sa väčšina diskutujúcich vyhýbala páľčivým problémom súčasnej spisovnej slovenčiny“ (1967: 6).

2.4. Rozpor medzi zástancami zblížovacej politiky a jej odporcami sa otvorene prejavil v diskusii o jazykovej kultúre v časopise *Kultúrny život* v roku

¹⁹ Podobne sa v duchu uznania samostatnosti oboch jazykov hovorilo aj o zvyškoch dvojediného chápania československého jazyka v českej spoločnosti (Havránek – Zhrnutie diskusie 1962: 435).

1964.²⁰ Diskusia sa začala článkom prekladateľa a šéfredaktora Vydavateľstva krásnej literatúry Jána Ferencíka *Na obranu starých materi* (1964a: 8), ktorý bol ostrou kritikou jazykovej kultúry v médiách, v administratívnych a informačných textoch a verejných prejavoch. Autor tu kritizuje nadmerné preberanie cudzích (najmä českých a tiež ruských) jednotiek, ktoré spôsobujú nadmernú rozkolísanosť normy spisovného jazyka a variantnosť v úze. Kritizuje aj reflektovanie a akceptovanie týchto inovácií – v mene zblížovania slovenčiny s češtinou – jazykovedcami, pričom naráža na závery bratislavskej konferencie a vznikajúci *Slovník slovenského jazyka*. Hoci sa tu explicitne nevyslovuje požiadavka obrany jazyka – hovorí sa o „zveľaďovaní jazyka v duchu jeho zákonov a tradícií“ a hoci hovorí: „(n)echcem brániť puristov, ani nijakých iných istov...“ – poukazovaním na množstvo bohemizmov, ktoré podľa neho rozkolísavajú normu jazyka, obhajuje zaznávané regulačné snahy, zámerne potláčané v kontexte daného obdobia, t. j. v situácii, keď sa v nových kultúrno-politických podmienkach oživilo politicky podmienené zblížovacie tendencie:

Chcem, brániac staré matere, brojiť proti tým, čo si nepokladajú za povinnosť rodný jazyk dokonale poznať, zveľaďovať ho v duchu jeho zákonov a tradícií, čo svoj lajdácky, odronský a v dôsledkoch nepriateľský postoj k jazyku zakrývajú frázami o posvätnosti živého hovorového úzu, ktorý však nepoznajú, z ktorého vylučujú práve staré matere a obmedzujú ho na jazyk svojho najbližšieho okolia – poväčšine na jazykovú miešanicu Bratislavy; chcem brojiť proti tým, čo teoreticky zdôvodňujú potrebu „obohacovať“ jazyk cudzími prvkami, na ktoré údajne nemáme potrebné výrazy, proti tým, čo v mene zblížovania slovenčiny s češtinou znetvorujú české slová a vytvárajú zo slovenčiny odpadkový kôš na jazykové nepodarky; proti tým, čo vlastnú neznalosť jazyka povyšujú na zásadu a každého, kto sa usiluje jazyk chrániť, biľagujú ako nepriateľa. (Ferencík 1964a: 8)

Dnes by sme takýto príspevok považovali za bežný – jeden z mnohých príspevkov z oblasti ešte nedávnej praxe jazykovej kritiky. V kontexte oficiálne presadzovanej zblížovacej politiky to bol po dlhom čase prvý príspevok, ktorý prítomnosť jednotiek považovaných za bohemizmy a oficiálnu jazykovú politiku kritizoval. Skutočnosť, že článok neostal nepovšimnutý a že vyvolal reakcie ďalších osobností, svedčí o tom, že oficiálne deklarovaná zblížovacia politika

²⁰ Vzniku, motiváciám a obsahu tejto diskusie som sa už venovala v niekoľkých príspevkoch (p. Múcsková – 2013, 2015, 2017) a v rámci riešenia tohto grantového projektu vyšla v roku 2014 celá diskusia v osobitnej publikácii s úvodnou štúdiou (p. „*Pri zelenom stole...*“ 2014). Osobitne reflexiami medzivojnového purizmu v tejto diskusii som sa podrobnejšie zaoberala v príspevku *Polemika o jazyku ako prameň poznávania dejín spisovného jazyka v kontexte jazykovej politiky alebo o purizme v jednej „zabudnutej“ diskusii* (Múcsková 2015), kde som analyzovala vývin (alebo skôr vynáranie sa) samotnej témy purizmu v priebehu diskusie v kontexte negatívneho vnímania celého medzivojnového obdobia a tiež purizmu v 50. rokoch 20. stor.

nebola všeobecne prijímaná: „v atmosfére bolo a dlho zostávalo čosi nezdravé, situácia nebola normálna. A keď Ferenčík prehovoril, ľudia pocítili úľavu a vybuchlo z nich to, čo ich páľilo, ale čo pre spomínané atmosférické okolnosti desať rokov v sebe tultali.“ (Jesenská – Pri zelenom stole... 1964a: 4).

Na tento príspevok odpovedal riaditeľ Ústavu slovenského jazyka SAV a hlavný redaktor *Slovníka slovenského jazyka* Štefan Peciar (1964a: 8). Už názov jeho článku *O nehatený rozvoj* stojí v istom protiklade s obrazom „starých materií“ a autor v príspevku odmieta puristickú reguláciu jazyka, stav v jazykovej praxi považuje za prirodzený jav a dôsledok „spoločného života dvoch bratských národov v socialistickom štáte, ktorý so sebou prináša každodenný masový styk príslušníkov oboch národov v pracovnom procese, pri plnení spoločných úloh“ a tiež dôsledok nových komunikačných potrieb používateľov spisovného jazyka. K rozprúdeniu celej – miestami veľmi emotívnej – diskusie i k istému napätiu nepochybne prispel ostrejšie ladený a veľmi expresívny príspevok básnika Vojtecha Mihálik *Staré matere a umývanie murínov* (1964a: 1, 9) jednoznačne zastávajúci názory a postoje Jána Ferenčíka a kritizujúci stanovisko Štefana Peciara. Ako prvý otvára V. Mihálik tabuizovanú tému purizmu a vzhľadom na stav v bežnej verejnej jazykovej praxi hovorí o potrebe „mierneho purizmu v medziach zákona“²¹ – na to však bolo potrebné prehodnotenie postojov k purizmu v medzivojnových i novších dejinách spisovnej slovenčiny:

Okolo purizmu v dejinách spisovnej slovenčiny už dlhší čas chodíme ako okolo horúcej kaše. Bolo by hádam načase pozrieť sa na toto hnutie historicky, teda pravdivo. Slovenský purizmus sa rodil v rokoch predmníchovskej republiky, keď sa oficiálne neuznávala existencia slovenského národa a slovenčina sa oficiálne chápala ako nárečie. (...) Purizmus sa konštituoval ako hnutie obranné a má nepochybne svoje nacionálne obmedzenia. Nečudo, že sa napokon kompromitoval politicky i vedecky, pretože predstavuje jazykovedu normatívnu a voluntaristickú. (...) Purizmus v dejinách spisovnej slovenčiny má svoje historické oprávnenie, práve tak ako neskorší boj proti nemu, keď sa už strnulý systém príkazov a zákazov prežil a vývin jazyka si žiadal nové rozšírenie možností. (Mihálik 1964: 9)

Po týchto úvodných článkoch nasledovali príspevky jazykovedcov, literátov i bežných čitateľov, ktorí reagovali na protichodné názory a pridávali vlastné interpretácie a postoje. Diskusia trvala od mája do októbra a nadobudla obdivuhodný rozsah. Tvorí ju 27 samostatných príspevkov, redakčné poznámky a desiatky čitateľských reakcií, ktoré redakcia uverejnila len výberovo. Príspevky

²¹ Neskôr – reagujúc na výčitku Š. Peciara, že pojem mierny purizmus nevymedzil – vysvetlil, že týmto spojením narážal na „Stranu mírného pokroku v medziach zákona“ Jaroslava Haška (Mihálik – Pri zelenom stole... 1964b: 4).

d'alších viac ako 40 autorov, ktoré prišli do redakcie po skončení diskusie, už neboli publikované. Redakcia sa totiž rozhodla diskusiu ukončiť besedou (pod názvom *Pri zelenom stole: Naša reč*), na ktorej sa zúčastnili osobnosti z radov jazykovedcov, literátov a redaktorov, a v číslach 46, 47, 48 uverejnila úplný záznam z priebehu tohto stretnutia (p. *Pri zelenom stole... 1964a, b, c*).

V opozícii odmietanie vs. obhajoba puristických prístupov k jazyku sa v tejto diskusii objavil zaujímavý paradox: potrebu regulácie spisovného jazyka a odmietania nefunkčných prevzatí a slangových jednotiek (prípadne aj zavedenia sankcií za porušovanie kodifikácie) zdôrazňujú predovšetkým literáti, redaktori, ľudia z vydavateľskej a publicistickej praxe a väčšina autorov čitateľských príspevkov. Avšak väčšina jazykovedcov (okrem J. Orlovského) nepripúšťa, že by bol spisovný jazyk „v úpadku“, hoci tiež konštatujú, že v dôsledku spoločenských zmien a demokratizácie spisovného jazyka dochádza „k prudkému rozvoju“ spisovnej slovenčiny najmä v slovnej zásobe a v syntaxi, čo spôsobuje rozkolísanosť v úze, „nedostatky“ v jazyku médií alebo – ako hovorí E. Paulíny – „príliš rýchle oddaľovanie od starších výrazových prostriedkov“, ktoré vedie „k splošťovaniu jazyka a znižovaniu jazykovej kultúry“ (1964: 8). Takýto postoj jazykovedcov bezpochyby prispel k posilneniu istého znepokojenia vyplývajúceho už zo záverov bratislavskej konferencie v roku 1962. Práve od tejto konferencie mnohí očakávali odmietnutie zblížovacích tendencií programovo postulovaných v Libliciach. J. Ferencík hovorí: „...nechcem polemizovať so závermi konferencie o vývine slovenčiny, lebo život je silnejší ako prípadné nesprávne teoretické závery“ (1964a: 8). V. Mihálik deklarovaný akceptačný prístup jazykovedcov ku kontaktným českým prvkom už otvorene odsúdil a na adresu jazykovedy, ktorá sa vzdáva hodnotenia uviedol, že „lingvistika, ktorá sa vzdáva svojej normotvornej úlohy, prestáva byť vedou a stáva sa registračnou kanceláriou“ (1964: 9). Jazykoveda, ktorá sa vzdávala úlohy regulácie vývinu spisovného jazyka, mohla pre ľudí, ktorí vyrástli na tradícii pestovania a ochrany „čistej“ slovenčiny, predstavovať hrozbu, že sa tieto inovácie v úze rozšíria. Rozsah diskusie svedčí o tom, že takéto znepokojenie pociťovali viacerí profesionálni používatelia jazyka – spisovatelia, prekladatelia, redaktori a pod.

Možno súhlasiť s K. Buzássyovou, že celá diskusia bola „reakciou na istý stav jazykovej kultúry, na vtedajší stav používania spisovnej slovenčiny. Azda ešte väčšmi však išlo o kritiku výsledkov výskumu slovenského jazyka, ako ich predstavovalo lexikografické spracovanie prvých dvoch zväzkov Slovníka slovenského jazyka.“ (Buzássyová 1994: 328). Podstatou sporu je však vnímanie tohto stavu a najmä otázka potreby či oprávnenosti regulovať dynamiku jazyka. Ak by sme mali byť úplne konkrétni, v spore ide o to, či sa majú alebo nemajú prijímať a kodifikovať české kontaktné prvky, ktoré do jazyka v danej historickej situácii prenikali vo väčšej miere. Obhajovanie obrannej intervencie do jazyka tu naráža na odpor vtedajšej anti-puristickej jazykovej politiky (p. vyššie),

proti ktorej sa argumentuje jej dôsledkami – „katastrofálnym stavom jazyka“ v praxi. Pri jeho hodnotení sa objavujú expresívne výrazy ako „lajdácky, odronský a v dôsledkoch nepriateľský postoj k jazyku“ (Ferenčík 1964a: 8), „nedbajský vzťah k národnému jazyku“, „kult jazykovej gebuziny“ (Findo 1964: 10), „pohodlnosť“ (Dlhoš 1964: 10), „neodpustiteľné barbarstvo“, „epidémia“ (Poznámková redakcia 1964: 8), „úpadok tvorivosti v jazyku slovenskej umeleckej literatúry“ (Chorváth 1964: 10), „inflácia slovenčiny“ (Ferenčík 1964b: 10). Tvrdenia o „ohlušujúcom a otupujúcom množstve“ (Mihálik 1946: 1) či „hrozivej záplave“ (Ferenčík 1964a: 8) takýchto chýb v médiách a v administratíve sú v príspevkoch doložené aj konkrétnymi príkladmi, čo ešte viac umocňuje presvedčivosť tvrdenia o potrebe ochrany jazyka:

Povedzme, že tá stará mať pochádza odkiaľsi zo stredného Slovenska. Viete si predstaviť, že by bola v živote použila slová ako: *obiloviny*, *ochočený* (SSJ), *hluk*, *riadit'* (vo význame viesť), *spústa*, že by sama seba bola nazvala *babičkou*? Že by nebola prísne rozlišovala zvrtné a nezvrtné *začínať* (*sa*), *končiť* (*sa*), že by bola hovorila o *stávajúcich* fondoch a *nezadateľnom* práve, že by bola používala zvraty *dokážem urobiť* a *nejde to urobiť*, že by medzi príslovia bola pojala aj *s križkom po funuse* (Večerník, november 1963), že by bola hovorila o *domkoch*, *stromkoch*, *kravkách*, *dárkoch*, že by bola zo slovenčiny vyhodila slovo *baník* a používala len *haviar*, ako bratislavský rozhlas a televízia, a keby aj bola na staré kolená *sazkovala*, isto by nikdy nebola hovorila o *jedničkách*, iba o jednotkách. (Ferenčík 1964a: 8).

Nech si súdruh Peciar, predbojovník „nehateného rozvoja“, sadne raz na hodinku k obrazovke a nech počúva všetko to *a síce* a *ovšem* a *tedy* a *stejne* a *klud* a *obor* a *snád'* a *naprosto* a *d'aleko viac* a *mezi* a *diskúziu* a *bych* a *jak* a *nikedy* a *matriál* a *vojančinu* a *slona* v *porculánu* a *stavenie sa o niečom inom* a *problém o kulturizme* a *prekvapenie ohľadne rádia* a desiatky ďalších „prekvapení ohľadne reči“. Nech si vypočuje, ako sa nehatene rozvíjajú pasívne väzby, ako nehatene preniká *že?* tam, kde má byť *však?*, ako sa *ale* posúva d'aleko za čiarku, aký je chaos v používaní prisvojovacích zámen. (Mihálik 1964: 8).

Rozhodne musíme takú prax zavrhnúť, keď sa do našej reči natiskajú slangové výrazy (na prvom mieste sú slangové výrazy – na druhom správne), ako sú napr.: *kapesník* – *vreckovka*; *vačok* – *vrecko*; *sáček* – *vrecúško*; *razítko*, *razítkovat'* – *pečiatka*, *pečiatkovať'*; *tlstý* – *tučný*, *hrubý*; *klud* – *po-koj*; *stejný* – *rovnaký*; *žvanit'* – *tárat'*; *hrebíčky* – *klinčeky*; *blbnúť* – *robiť hlúposti*; *čmárat'*, *čmáranina* – *čarbať*, *čarbanina*; *zhostiť sa úlohy* – *zvládnuť úlohu*; *cpať* – *pchať*; *scípnuť* – *skapať*, *zdochnúť*, *prejednať* – *prerokovať*; *rohlík* – *rožok*; *úkol* – *úloha*; *topiť* – *kúriť*; *podlaha* – *dĺžka*; *vonkov* – *vidiek*; *horko* – *horúco*; *kmín* – *rasca*; *merítok* – *meradlo*, *mierka*; *rízek* – *rezeň*; *lízatko* – *lízanka*; *chovať sa* – *správať sa*; *doporučiť* – *odporúčať*; *prvá rada* – *prvý rad*; *procento* – *per cento*; *až na jedného* –

okrem jedného; náместok – námesník; u telefónu – pri telefóne; za prvé, za druhé – po prvé, po druhé; hraje – hrá; vy ste bol – vy ste boli atď.“
(Orlovský 1964: 8).

Z takýchto opisov vzniká dojem, že stav v jazykovom úze bol skutočne „kritický“, čo podporuje tvrdenia o „úpadku“ a potrebe intervencie a regulácie jazyka.²² Výskum jazyka vybraných dobových periodík realizovaný v rámci diplomovej práce (Korbelová 2017)²³, ktorý bol zameraný najmä na výskyt v diskusii kritizovaných bohemizmov, však ukázal, že reálna jazyková prax v skutočnosti nebola taká alarmujúca. V pomerne rozsiahlom textovom korpuse (približne 80 strán veľkého novinového formátu) sa vyskytlo len 40 lexikálnych jednotiek (vrátane derivátov) považovaných v tej dobe za nežiaduce bohemizmy, čo nemožno považovať za „záplavu“ a „alarmujúci stav“. Navyše k najfrekvencovanejším jednotkám tohto súboru (t. j. s výskytom 7 – 11 krát v celom súbore) patrili také jednotky, ktoré sú dodnes súčasťou bežného úzu (*celý rad, dopis, doporučiť, chovať sa, jednať, kludný, opravdový, nemoc, zahájiť, začať, skončiť* a pod.). K podobným výsledkom som dospela aj analýzou jazyka úradnej korešpondencie (ktorý sa v diskusiách tiež objavil ako príklad svedčiaci o úpadku jazyka) z rokov 1962 – 1963 v archíve Matice slovenskej (na analýzu som vybrala listy, ktoré prišli v týchto rokoch do Matice od rôznych odosielateľov). Tieto hoci len čiastkové výskumy do veľkej miery spochybnili argument, že dôvodom snahy o navrátenie jazykovej regulácie a očisťovania jazyka od bohemizmov bol „nadmerne“ rozkolísaný úzus. Kritika stavu spisovného jazyka a nadsadený obraz o jeho nesprávnom používaní z úst kultúrnych osobností a autorít vytvárali u čitateľov pocit ohrozenia svojbytnosti a reprezentatívnosti spisovného jazyka, čo slovenské jazykové spoločenstvo vnímalo a dodnes vníma (aj v dôsledku dlhodobého historického a kultúrneho kontextu a česko-slovenských jazykových kontaktov) veľmi citlivo.

²² Je dôležité uviesť, že mnohé z uvádzaných „nesprávnych“ výrazov vychádzali z preskriptívnych poučiek medzivojnových puristov a tvorili – ako tzv. návratné chyby – súčasť bežného úzu. Ako uvádza J. Dolník „v podstate sa permanentne reprodukovujú Bartekove idey o jazykovej správnosti, ktoré sa vnímajú ako priezračné, logické a stále platné.“ (2010: 14). Z tohto dôvodu sa napríklad v *Encyklopédii jazykovedy* (1993: 92) charakterizujú bohemizmy nie len ako prevzatia z českého jazyka (1. význam), ale v druhom význame aj ako slová „subštandardné, kt. nie sú súčasťou spis. jazyka, ale v bežnej hovorenej reči sa často používajú“ (p. tiež Nábělková 2017).

²³ Išlo o periodiká *Trenčianske noviny*, roč. 1963; *Naša móda*, roč. 1961; *ABC pionierov*, roč. 1960; *Príroda a spoločnosť*, roč. 1962 a *Smer*, roč. 1966. Účelovo neboli vybrané v tom období najvýznamnejšie mienkotvorné denníky, ale periodiká, ktoré boli menšie a regionálne, sociálne alebo záujmovovo špecifikované, pri ktorých sa dá predpokladať nižšia miera pozornosti jazykovej redakcie.

Diskusiu v *Kultúrnom živote* možno chápať i synekdochicky – ako odraz širšej jazykovopolitickej situácie, z ktorej napokon vzišla nová koncepcia jazykovej kultúry, sformulovaná na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v Smoleniciach v roku 1966, na ktorej sa okrem iného riešil aj vzťah spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine. Programový charakter tu mal úvodný príspevok J. Ružičku *Problémy jazykovej kultúry* (1967a), ktorý sformuloval nové kritériá spisovnosti (reprezentatívnosti, ústrojnosti, ustálenosti, zrozumiteľnosti a funkčnosti – ktoré aj svojím poradím – hoci J. Ružička zdôraznil, že všetky kritériá sú rovnako dôležité – pripomínajú kritériá z medzivojnového obdobia) a prameňe kodifikácie (tzv. dobrí autori, primerané jazykové povedomie používateľov spisovného jazyka, vedecká analýza jazyka). Na konferencii sa vo viacerých vystúpeniach (J. Ružička, J. Horecký, J. Kačala, L. Dvonč) otvorene kritizovali postoje presadzované na liblickej konferencii a akékoľvek násilné a umelé zblížovanie či oddaľovanie češtiny a slovenčiny sa hodnotilo ako nežiaduce a škodlivé.²⁴

Výsledkom konferencie boli známe *Tézy o slovenčine* (Ružička 1967b: 283–290) predstavujúce nástup nových divergentných tendencií, ktoré už v podmienkach uvoľňujúcej sa politickej atmosféry nikto neoznačoval za prejav buržoázneho nacionalizmu. Tieto tézy obsahujú 12 bodov, v ktorých sa konštatuje genetická a typologická osobitosť slovenčiny, ktorá sa formuje na základe vlastných zákonitostí a ktorá plní úlohu štátneho jazyka, a tým, že spája slovenský národ do jedného celku, spĺňa aj národnoreprezentatívnu funkciu. Definujú princípy kodifikačnej politiky na základe vymedzených kritérií spisovnosti a dobrých prameňov na poznávanie spisovnej slovenčiny. Dôležité je tiež konštatovanie, že snahy umelo zblížovať či oddaľovať český a slovenský jazyk sú „mimojazykové tendencie, ktoré v minulosti boli prejavom buržoáznych ideológií a ktoré v socialistickej spoločnosti nemajú opodstatnenia“ (ibid.: 286). *Tézy o slovenčine*²⁵ a nastolené kritériá spisovnosti sledovali zámer vymaniť slovenčinu spod vplyvu češtiny (hoci sa o negatívnom pôsobení češtiny nikde v texte priamo nehovorí), prípadne zamedziť, aby slovenčina vo svojom ďalšom vývoji z češtiny čerpala (porov. Lipowski 2005: 134). Nastavili politiku jazykového plánovania, ktorá sa, aj keď mala puristický charakter, k tejto ideológii – z už vyššie spomínaných politických dôvodov – otvorene nepriznávala. K obrazu diania v 2. polovici 60. rokov bezpochyby patrí vznik časopisu *Kultúra slova* (1967), ktorého cieľom (sformulovaným v úvodnom príspevku J. Ružičku *Na cestu o kultúre reči*) bolo zvýšiť jazykovú kultúru, ďalej predloženie návrhu *Zákona o slovenčine*, ktorý sformulovali jazykovedci na stretnutí v roku 1968 na

²⁴ Zaujímavé je, že obsahovo takmer identický výrok vyslovil aj J. Bělič na liblickej konferencii (1962) – obhajujúc však pritom zblížovanie oboch jazykov.

²⁵ *Tézy* vyšli následne aj v *Slovenskej reči* (1967: 129–134) a v Ružičkovej monografii *Spisovná slovenčina v Československu* (1970: 169–184).

Devíne²⁶ a *Konferencia o spisovnej slovenčine v r. 1918 – 1968*, ktorá sa konala v decembri 1968 v Smoleniciach (podrobnejší prehľad udalostí podáva Z. Korbelová v spomínanej diplomovej práci).

V úvode k návrhu *Zákona o slovenčine* sa otvorene priznáva, že hlavnou motiváciou jeho vzniku je nespokojnosť s postavením Slovákov a slovenčiny v spoločnom štáte:

Dnes sa už všeobecne vie a verejne aj hovorí, že veci slovenského národa nie sú v našej republike riešené spravodlivo: slovenský národ nie je rovnoprávny s národom českým, hoci tieto dva slovanské národy sú rovnocennými piliermi spoločného štátu. Keď chceme riešiť postavenie slovenského národa v Československej socialistickej republike spravodlivo, povedzme aspoň tak, aby sa naplnil zmysel Košického vládneho programu, treba riešiť aj postavenie slovenčiny v spoločenskom a štátnom živote. Otázka našej národnej reči sa obchádzala i obchádza mlčaním, teda tak, ako je to povedzme aj v našej socialistickej ústave. To však je nesprávne, a to najmä preto, že slovenčina je jedným zo základných znakov (atribútov) slovenského národa, ba ako to jazykovedci tvrdia oddávna — slovenčina je základným znakom slovenského národa od jeho vzniku podnes. (Ružička 1968: 225)

Úvodný text i samotný návrh zákona s tromi paragrafmi je značne národnoobranne formulovaný a zdôrazňuje reprezentatívnu úlohu spisovného jazyka a povinnosť každého používateľa slovenského jazyka starať sa o jeho rozvoj a dodržiavanie pravidiel (ibid.: 228). Ako však uvádza J. Lipowski (2005: 135), po nástupe normalizácie boli snahy okolo presadenia zákona utlmené a taktiež istý čas nebolo možné citovať *Tézy o slovenčine* a uplatňovať ich v jazykovopordanskej praxi.

Jazykovopolitické a jazykovokultúrne dianie sa v priebehu jedného desaťročia búrlivo menilo a napriek tomu, že malo významný a do dnešných dní pretrvávajúci vplyv na vývoj slovenského spisovného jazyka, jeho chápania a nakladania s jeho podobou, konkrétne udalosti, fakty a osudy podliehajú zabúdaniu. V dôsledku neskorších politických ideológií sa na chvíľu stali bielym miestom našej jazykovej i jazykovednej histórie a dnes sa len pomaly a postupne odкрývajú. Možno aj preto, aby sme pri súčasných snahách o liberalizáciu jazykovej politiky pristupovali s rešpektom k jej starším podobám a ich motiváciám.

²⁶ Odôvodnenie a návrh textu zákona boli následne publikované v *Kultúre slova* (1968: 225–228), v *Pravde* (8. 5. 1968) a dodatočne aj v spomínanej monografii (Ružička 1970: 206).

3. PURIZMUS A ANTI-PURIZMUS VO VZŤAHU K JAZYKOVÝM IDEOLÓGIÁM

Jazykový purizmus (2a) – *na makroúrovni* presvedčenie, že spôsob vyjadrovania sa, ktorý uprednostňuje jazykové formy domáceho pôvodu je *ab ovo* hodnotnejší (aj správnejší) ako ten, v ktorom je veľa prevzatých a kalkovaných foriem; *na mikroúrovni* presvedčenie, že jazykové formy domáceho pôvodu sú *ab ovo* správnejšie ako tie, ktoré sú prevzaté alebo kalkované z iných jazykov.

István Lanstyák: *Glosár* (s. 302 tohto zborníka)

3.1. V nasledujúcej časti budem vychádzať z toho chápania pojmu *jazykové ideológie*, ktoré I. Lanstyák vymedzuje ako „širšie“ a v ktorom za jazykové ideológie považuje „myšlienky, resp. myšlienkové systémy slúžiace na interpretáciu, odôvodnenie a legitimizáciu faktov týkajúcich sa jazyka v najširšom zmysle slova a verbálnej komunikácie vôbec (bez ohľadu na to, v akej miere sú motivované mocenskými ambíciami, resp. či je ich vzťah k mocenským štruktúram pre výskumníka jasne uchopiteľný). Môže ísť o fakty týkajúce sa štruktúry alebo fungovania jazyka, ako aj o fakty spojené s jeho využívaním (a zneužívaním) na mimojazykové ciele.“ (p. Lanstyák, s. 252 tohto zborníka). Podľa tohto vymedzenia sa nejaké myšlienky, presvedčenia o jazyku stávajú jazykovými ideológiami „iba v prípade, keď vysvetľujú, odôvodňujú či legitimizujú fakty alebo aktivity týkajúce sa jazyka v najširšom zmysle slova...“ (ibid.).

Z tohto vymedzenia je dôležitý fakt, že jazykové ideológie majú istú interpretačnú alebo argumentačnú funkciu. Toto ho spája aj s definíciou Juraja Dolníka, ktorý jazykové ideológie definuje ako „súhrn štandardizovaných kognitívnych preferencií vo vzťahu k jazyku, fungujúcich ako interpretačné konštrukty, prostredníctvom ktorých sa utvrdzuje interpretácia jazyka zodpovedajúca istému sociálnemu poriadku.“ (Dolník 2010: 239). Rozdiel v oboch definíciách vnímam najmä v tom, že v ponímaní I. Lanstyáka sa jazykovými ideológiami „vysvetľujú, odôvodňujú či legitimizujú fakty alebo aktivity týkajúce sa jazyka v najširšom zmysle slova...“ – čiže aj také, ktoré nemusia vyplývať z nejakého „sociálneho poriadku“.

Zo širšieho chápania jazykových ideológií vyplýva tiež ďalšia dôležitá skutočnosť – a to, že sa nevzťahuje len na interpretáciu či odôvodnenie vedomých preskriptívnych zásahov do podoby či fungovania jazyka (v zmysle jazykového plánovania najmä v oblasti štruktúry spisovného jazyka, keď ide o zdôvodnenie vedomej snahy regulovať vývin a dynamiku spisovného jazyka nejakou autoritou realizujúcou jazykovú preskripciu a rozhodujúcou o správnosti jazykových jednotiek či foriem), čomu zodpovedá najužšie chápanie jazykových ideológií (Lanstyák, s. 252 tohto zborníka). Keďže jazykový purizmus – a tiež jazykový anti-purizmus – sa týkajú predovšetkým spisovnej variety jazyka

a narábania s touto varietou v zmysle vedomej preskriptívnej regulácie, môžeme pri ich interpretácii ako jazykových ideológií vychádzať tak zo širšieho ako aj z užšieho chápania (alebo aj z vyššie citovanej definície Juraja Dolníka). Čo je však pre mňa na širšom chápaní jazykových ideológií osobitne dôležité, je skutočnosť, že sa v tomto chápaní jazykové ideológie samy o sebe nepovažujú za niečo negatívne. Preto, tak ako purizmus a zámernú intervenciu do podoby spisovného jazyka, aj koncept ideológie chápem bez negatívnych konotácií, a to aj v prípade, že ide o autoritatívnu intervenciu nasmerovanú proti spontánnym alebo produktívnym jazykovým inováciám alebo o presadzovanie málo rozšírených jazykových foriem tvorcami kodifikácie. Preto sa v príspevku zámerne vyhýbam formuláciám ako „nadvláda jednej spoločenskej vrstvy alebo skupiny nad druhou“ alebo „elitárski interventi“, ktoré – podobne ako výrazy ideológia a purizmus – majú isté predpoklady byť vnímané negatívne.

3.2. Podľa *Glosára* jazykových ideológií (Lanstyák, s. 280–307 tohto zborníku) sa jazykový purizmus ako ideológia (p. definíciu v úvode podkapitoly) vymedzuje ako „ideológia jazykovej správnosti“ (označenie číslom **2**), ktorá je „zakorenená v mimojazykovej skutočnosti“ (označenie písmenom **a**). Ide o presvedčenie, že spôsob vyjadrovania sa, ktorý uprednostňuje jazykové formy domáceho pôvodu je hodnotnejší (aj správnejší) ako ten, v ktorom je veľa prevzatých a kalkovaných foriem, a teda že jazykové formy domáceho pôvodu sú správnejšie ako tie, ktoré sú prevzaté alebo kalkované z iných jazykov. Presvedčenie o vyššej hodnote domácich – neprevzatých – jazykových foriem (resp. takých prevzatých foriem, ktoré do jazyka prenikli v historických štádiách jeho vývinu a sú už natoľko adaptované, že ich ako cudzie nevnímame) – čiže jazyková ideológia purizmu – je základným východiskom pri realizovaní „snáh chrániť jazyk pred prvkami považovanými za cudzie alebo za nežiaduce ...“ – čiže jazykového purizmu ako takého. Tento na prvý pohľad jednoduchý a samozrejмый fakt je veľmi dôležitý na odlišenie purizmu ako stratégie jazykovej politiky a purizmu ako jazykovej ideológie (ktorou sú dané stratégie zdôvodňované). Z množstva možných dôvodov uvediem aspoň dva, ktoré najvýraznejšie vystupujú z diskusií a príspevkov viažucich sa k problematike slovenského purizmu a anti-purizmu:

a) Puristické i anti-puristické prístupy v akejkoľvek forme a miere (motivácie ich vzniku, vývin i pozitívne či negatívne lingvistické hodnotenia alebo interpretácie) zahŕňajú v sebe veľký komplex „myšlienok a myšlienkových systémov o jazyku“ – od jazykových mýtov, dobových stereotypov, až po objektívne empiricky podložitelné fakty – čiže jazykových ideológií. Možno v nich okrem ideológie jazykového purizmu identifikovať aj ďalšie ideológie (porov. skonštruovaný *Príklad I.* Lanstyáka v úvodnej štúdii (s. 269–275), prípadne sa rôzne ideológie môžu vzájomne prelínať alebo podmieňovať. Zároveň je možno

predpokladať, že v konkrétnom prípade puristického alebo protipuristického „hnutia“ v nejakom historickom období sa aktualizuje (alebo je možné identifikovať) komplex rôznych jazykových ideológií.

Veľmi jasne to dokumentujú príspevky hodnotiace slovenský medzivojnový purizmus v kontexte jazykovopolitických udalostí 60. rokov 20. storočia a diskusia o jazyku v *Kultúrnom živote* z roku 1964. Toto obdobie je zaujímavé tým, že sa v ňom prelína výrazné odmietanie purizmu (namierené najmä na puristické hnutie medzivojnového obdobia a v danom období zase podporené anti-puristickou jazykovou politikou zblížovania), pretrvávajúce prejavy purizmu v praxi („zvyškov purizmu“) a zároveň vzniká nová požiadavka očisťujúcej jazykovej regulácie a nová etapa jazykovej kultúry formulujúca puristické kritériá spisovnosti. Tak sa purizmus a anti-purizmus dostávajú do opozície (ktorá má inú kvalitu ako opozícia purizmus a liberalizmus), no zároveň sa potvrdzuje aj fakt, že sa obidva prístupy v dejinách spisovného jazyka navzájom podmieňujú. Konflikt purizmu a anti-purizmu, ktorý sa prejavuje v obhajovaní protichodných a niekedy aj súčasne koexistujúcich postojov, je potom zdrojom diskusií a polemík o jazyku, v priebehu ktorých sa aktualizujú už existujúce alebo vznikajú nové jazykové ideológie. Navyše – keďže ide o polemiku – sa protichodné (alebo zdanlivo protichodné) jazykové ideológie verbalizujú a stávajú sa viac viditeľnými.

V nasledujúcej časti budem preto vychádzať najmä z príspevkov tejto diskusie, aj keď by sme podobné vyjadrenia zahŕňajúce jazykové ideológie mohli nájsť aj v starších, ale aj v neskorších či súčasných diskusiách o prístupoch k regulácii jazyka.

V prejavoch zástancov pro-českého anti-purizmu sa objavuje napríklad presvedčenie o prospešnosti zblížovania jazykov či vzájomného preberania v mene lepšieho či bezproblémového porozumenia (jazykový internacionalizmus), o preferovaní spoločných jednotiek či foriem v spoločnom štáte (jazykový regionalizmus, jazykový homogenizmus) či pozitívnej úlohe jazykových kontaktov vo vývine jazyka (jazykový kontaktizmus). Okrem toho, že sa popiera presvedčenie o vyššej hodnote domácich jednotiek (jazykový purizmus), spochybňuje sa aj presvedčenie, že nadmerná rozkolísanosť v úze by mohla znamenať nebezpečenstvo pre jazyk a jeho bezproblémové fungovanie (jazykový stabilizmus). Obhajovanie zámerných zblížovacích intervencií do spisovného jazyka je často postavené na kritike purizmu, zdôrazňovaní jeho nevedeckosti a škodlivosti a až následne na zdôrazňovaní „vývinových tendencií jazyka“ a „komunikačných potrieb“:

Na rozdiel od puristov, ktorí svojimi príkazmi, ale najmä zákazmi brzdili rozvoj slovej zásoby, usilujú sa dnešní slovenskí jazykovedci predovšetkým zistiť v pohybe súčasného jazyka jeho vývinové tendencie,

prvky nového vývinu. Nestotožňujú sa s názorom tých, čo takrečeno v každom novom výraze, ktorý nepoužívala stará mať, vidia nepodarok, svedectvo úpadku jazyka. (...) Niet kultúrneho jazyka, ktorý by nemal množstvo slov cudzieho pôvodu. (Peciar 1964b: 8)

Chybou jazykovedného purizmu často bolo, že sa mu otázky jazykovej kultúry zužovali len na otázku historickej čistoty jazyka, čím sa niekedy dostával do rozporu s dorozumievacími potrebami spoločnosti a jeho rozličné zákazy boli teda de facto škodlivé. (Bělič 1964: 10)

Na druhej strane, v argumentoch obhajujúcich potrebu ochrany slovenčiny pred prenikaním bohemizmov sa popri ideológii jazykového purizmu objavujú aj tvrdenia o potrebe ochrany jazyka všeobecne (jazykový protektivismus, jazykový perikulizmus), tvrdenia o správnosti starších alebo tradičnejších jednotiek (jazykový ancientizmus, jazykový konzervativizmus), jednotiek, ktoré preferujú dobrí autori (jazykový beletrizmus) alebo jednotiek charakteristických, osobitých pre slovenčinu a odlišných od češtiny (jazykový idiomizmus), z čoho vyplýva aj presvedčenie, že je možné jednoznačne odlišiť, ktoré jednotky v jazyku sú českého pôvodu (čo súvisí s ideológiou dištinkcionizmu a ideológiou aligizmu). V úvodnom príspevku diskusie Ján Ferenčík vyzdvihuje jazykový cit jednoduchých ľudí a kritizuje jazykový prejav vzdelancov (jazykový plebejizmus), z čoho vyplýva, že predpokladá súvislosť medzi mentálnymi schopnosťami hovoriacich a správnosťou jazykových foriem, ktoré používajú (jazykový mentalizmus), avšak za správnejšie považuje prejav ľudí s nižším vzdelaním (čím spochybňuje ideológiu jazykového elitizmu):

Vždy ma nesmierne prekvapoval paradox, ktorý je pre náš slovenský život charakteristický od nepamäti. Je to na jednej strane udivujúco dokonalý jazykový cit prostého slovenského človeka, jeho zmysel pre optimálnu vetnú a štylistickú konštrukciu, dokonalé zachovávanie vlastného nárečového systému v morfológii, skladbe i lexike a – na druhej strane – rapidná strata, alebo aspoň značné otupenie týchto vlastností u slovenských vzdelancov. (Ferenčík 1964: 8)

Najčastejším argumentom zástancov puristickej regulácie jazyka je však stav v jazykovej praxi, ktorý bol podľa nich „katastrofálny“, „na zaplakanie“, „zúfalý“ a pod. (p. vyššie), pričom sa zámerne poukazuje na tie inovácie v jazyku, ktoré sú interpretované ako dôsledok vplyvu českého jazyka. Ako však ukázal vyššie spomínaný výskum (Korbelová 2017), expresívne negatívne hodnotenia stavu jazyka v jazykovej praxi 60. rokov boli nadsadené²⁷, a tak myšlienka o úpadku jazykovej kultúry a zlom stave jazyka sa stáva súčasťou komplexu jazy-

²⁷ Naznačuje to aj J. Štibraný, keď hovorí, že v prípade spisovateľov a kultúrnych pracovníkov „...sú ich formulácie miestami (možno zámerne) preexponované“ (1964: 10).

kových ideológií, keď stratégia expresívneho zdôrazňovania tejto „skutočnosti“ (sprevádzaná dlhým zoznamom „nesprávnych“ foriem, ktoré sú dehonestujúco označované ako „nepodarky“ či „barbarizmy“) mala vyvolať dojem, že ide o „empiricky podložiteľný fakt“, ktorý slúži ako argument pre jazykovú reguláciu²⁸:

...o tzv. puristoch (slovo, ktoré Št. Peciar s obľubou používa v hanlivom slova zmysle) klamne tvrdí, že svojimi príkazmi, ale najmä zákazmi brzdili rozvoj slovnej zásoby, čím ju vraj ochudobňovali. Skutočnosť je však celkom iná. Tzv. puristi nikomu nič neprikazovali, ani nezakazovali, ale iba odporúčali, upozorňovali na slovenské slová, ktoré vytískali z slovenčiny práve nepotrebné nepodarky. Štefan Peciar ešte doteraz nikde kriticky nezhodnotil z marxistického hľadiska tzv. purizmus, ale pritom až do omrzenia omáľa svoju otrepanú a ničím nepodloženú frázu, že tzv. purizmus ochudobňoval slovnú zásobu spisovnej slovenčiny. (...) Náročky som odcitoval väčší počet neodporúčaných a odporúčaných slov, aby čitateľ mohol objektívne posúdiť, čo patrí a čo nepatrí do slovenskej slovnej zásoby. (...) Teda tzv. slovenský purizmus, ako vidieť z dokladov, zamieraval sa ponajviac na slovnú zásobu spisovnej slovenčiny, pretože táto bola najviac ohrozená. Bojoval jednak proti barbarizácii slovenčiny a jednak proti zastaraným jazykovým starožitnostiam, ktoré v tom období sa javili v jazyku ako mŕtve historické prežitky. (Orlovský 1964: 8)

Konštatovanie o nízkej úrovni jazykovej kultúry v praxi a v jazykovej výchove je prítomné i vo vyjadreniach anti-puristicky orientovaných lingvistov, avšak títo nevidia v tomto stave hrozbu. Tu sa ponúka aj ďalší zaujímavý protiklad oboch prístupov, a tým je spôsob presadzovania svojich názorov: Zástancovia zblížovania slovenčiny s češtinou sa skôr stavajú do pózy pasívneho pozorovateľa „spontánneho vývinu jazyka“, do ktorého zdanlivo nechcú zasahovať, prípadne tento prístup považujú za „vedeckejší“:

I keď sa nové pomenovania spravidla tvoria podľa tzv. produktívnych slovtvorných typov, vyskytne sa najmä v období búrlivého rozkvetu slovnej zásoby aj istý počet nepodarkov, odporujúcich slovtvorným alebo iným zákonitostiam jazyka. Jazykovedci bdejú nad tým, aby takýchto nepodarkov bolo čo najmenej. Túto svoju funkciu plnia zisťovaním a objasňovaním jazykových zákonitostí a kritikou nevhodných jazykových produktov. Ústa však nikomu zatvoriť nemôžu, nechcú a nepotrebujú. Prevažná väčšina jazykových nepodarkov má totiž podenkový život. Na rozdiel od puristov, ktorí svojimi príkazmi, ale najmä zákazmi brzdili rozvoj slovnej zásoby, usilujú sa dnešní slovenskí jazykovedci predovšetkým zisťovať v pohybe súčasného jazyka jeho vývinové tendencie, prvky nového vývinu. (Peciar 1964: 8)

²⁸ S takouto stratégiou pri hodnotení jazykovej praxe sa stretávame aj v príspevkoch z konferencie o jazykovej kultúre v roku 1966 i v mnohých ďalších príspevkoch a často zaznievajú i v súčasných hodnoteniach jazyka vo verejnej komunikácii.

Slovenčina sa bude zblížovať s češtinou, pretože sú pre to vytvorené objektívne predpoklady, o ktorých hovorí Peciar i Štíbraný. Hovoria aj o tom, že je to zblížovanie spontánne, postupné a pomalé. A každý umelý zásah do tohto prirodzeného procesu, už či urýchľujúci alebo brzdiaci tento vývoj, je odsúdený na neúspech. Zblížovanie týchto jazykov nie je **úlohou** jazykovedy, ale objektívnou skutočnosťou, pred ktorou si jazykovedec nesmie zatvárať oči. Ide tu o konvergentný vývoj dvoch blízkych jazykov, daný geografickými, ale predovšetkým **spoločenskými** podmienkami. (Kollár 1964: 8)

Naproti tomu, puristi „bojujú“ proti inojazyčnému vplyvu a do tohto boja zapájajú politickú elitu i širokú verejnosť – p. vyššie citovaný výrok J. Mihála, záver prvého príspevku J. Ferenčíka, v ktorom (a v mnohých ďalších) je hlavným motívom národná suverenita a reprezentatívna funkcia jazyka, alebo aj záverečnú vetu návrhu *Jazykového zákona* J. Ružičku:

Taká zdivočenosť panuje v našom hovorovom spisovnom jazyku. Usilujme sa čím skôr ju odstrániť. Spriahňime sa všetci ľudia dobrej slovenskej vôle, vysúkajme rukávy a do roboty s heslom: za tú našu čistú slovenčinu. (opak. citácia; Mihál 1938-39: 218)

Záujem veci vyžaduje, aby sa spojili nielen vedecké a politické inštitúcie (myslím, že SNR už dávno mala vyniesť niektoré zákony na ochranu slovenčiny vo verejnom a úradnom prejave), ale všetci schopní a kvalifikovaní používatelia jazyka a jeho milovníci na ochranu najvzácnejšieho dedičstva národa. (Ferenčík 1964a: 8)

§ 3 Za osudy a kultúrnu úroveň slovenčiny zodpovedá celá slovenská spoločnosť. Všetci Slováci majú podporovať rozvoj slovenčiny, brániť a uplatňovať jej práva, používať vo verejnosti, úradoch a školách spisovnú reč, dodržiavať pritom jej pravidlá a starať sa o jej kultúru. (Ružička 1968: 228)

Situácia s rozdielnymi postojmi k purizmu ako takému (alebo purizmu konkrétneho obdobia) či postojmi k „jazykovým chybám“ a historickými okolnosťami podmienenej vyššej dynamike jazyka je konkrétnym príkladom toho, ako môže jazyková ideológia ovplyvňovať samotnú lingvistiku a manažment jazykových problémov, keď jedna a tá istá situácia sa javí pre jednu skupinu ako závažný jazykový problém a inou skupinou je vnímaná ako niečo pozitívne (Lanstyák, s. 254–255 tohto zborníka).

Obidva prístupy však vychádzajú aj z niektorých spoločných ideológií. Za základné východisko celého komplexu jazykových ideológií považujem predpoklad, že vývin či aktuálnu podobu (spisovného) jazyka je možné alebo dokonca potrebné vedome regulovať (jazykový intervencionizmus) a že spisovný jazyk

má v komplexe národného jazyka prestížne a dôležité postavenie (jazykový štandardizmus). Zámerná regulácia vyplývajúca z puristickej alebo anti-puristickej nastavenej jazykovej politiky sa deje formou preskripcie (jazykový preskriptivizmus), ktorej úlohou je rozhodovať o správnosti a nesprávnosti jazykových jednotiek, ktoré by mali byť súčasťou kodifikácie. Toto presvedčenie vychádza z predpokladu, že v procese vývinu spisovného jazyka vznikajú v jazyku „nesprávne“ jednotky, resp. vznikajú jednotky ekvivalentné, nadbytočné, a v duchu nastavenej jazykovej politiky je potrebné rozhodnúť, ktorá je „správna“ (jazykový necesizmus).

V diskusií o jazykovej kultúre predovšetkým zástancovia jazykovej regulácie a ochrany pred bohemizmami zdôrazňujú zodpovednosť jazykovedcov za zlý stav v jazykovej praxi (čo je spojené aj s presvedčením, že jazyk môže upadať v dôsledku škodlivých jazykových zmien – jazykový dekadentizmus) a za vývoj a podobu spisovného jazyka (jazykový expertizmus)²⁹ – ak jazykovedci jazyk neochraňujú, resp. ustupujú od jeho regulácie – môžu spôsobiť jeho úpadok:

Náš jazykovedec si príliš navykol povoľovať všetko. Jeho základný postoj je indiferentný, heslo jeho vedeckej činnosti znie: „Aj tak sa môže, aj tak sa môže.“ Strach z purizmu zviazal našej jazykovede ruky, preto sa vzdala hodnotenia. Nechce byť normatívnou a preto prestala byť normotvornou. Lenže lingvistika, ktorá sa vzdáva svojej normotvornej úlohy, prestáva byť vedou a stáva sa registračnou kanceláriou. (...) Zmysel tohto článku treba vidieť vo výzve, aby sa naša jazykoveda stala spoločensky aktívnou, aby nepripúšťala „nehatený rozvoj“, čiže chaos, aby si znova získala stratenú autoritu. Podľa môjho názoru si ju získa vtedy, ak za čistotu národného jazyka nebudú musieť bojovať ľudia z praxe, ale sami jazykovedci, ak si jazykoveda plne uvedomí a osvojí aj svoje normotvorné poslanie.“ (Mihálik 1964: 9)

Oni (jazykovedci – G. M.) sú súčasne povolání, či priam vyvolání, aby vysvetlili verejnosti príčiny dlhodobej stagnácie, pasivity, bezradnosti a bezzásadovosti, s akou doteraz pracovali. (Obrana ide do útoku 1964: 1)

Myslím, že robíme trošku chybu aj v tom, že tu tak automaticky a en bloc používame na všetko, čo robili, výraz purizmus. (...) ...pri zlom stave úzu sa jazykovedci nemôžu uspokojiť s tým, že niečo konštatujú, ale skutočne musia hodnotiť, a v tejto situácii myslím aj dosť prísne hodnotiť. (Jesenská – Pri zelenom stole... 1964a: 4)

²⁹ Už v úvode svojho príspevku označuje V. Mihálik Š. Peciaru ako „odborníka povereného kodifikovaním a strážením tejto čistoty“ (1964: 9). Obviňovanie jazykovedcov zo zlého stavu v jazykovej praxi je známe aj dnes. Vedomej regulácii nasmerovanej kritériami vymedzenými preskriptívnou lingvistikou sa často pripisuje väčšia moc, než akú v skutočnosti pri vývine spisovného jazyka má.

b) Odlíšiť puristickú prax jazykovej politiky (akýkoľvek puristický zásah alebo reguláciu jazyka vo forme preskriptívneho „nie tak, ale takto“) a purizmus ako jazykovú ideológiu (presvedčenie, že domáce formy sú správnejšie, ktorého dôsledkom je odmietanie cudzích jednotiek v preskripcii či jazykovej praxi, resp. zámerná ochrana „čistoty“ jazyka) je dôležité aj preto, že puristická jazyková politika sa môže v regulácii jazyka prejavovať aj vtedy, ak oficiálne odmieta ideológiu purizmu a hlási sa napr. k funkčnému prístupu k jazykovej regulácii a k anti-purizmu (alebo dokonca explicitne ideológiu purizmu odsudzuje), no v redaktorskej praxi alebo na úrovni praktického jazykového poradenstva naďalej delimituje jednotky považované za české. Otvorene to prezentuje dokonca jeden z najvýznamnejších zástancov anti-purizmu, Štefan Peciar:

Keď som vyjadril záporné stanovisko k purizmu, stál som na teoretickej rovine. Tvrdil som a tvrdím, že purizmus ako teória spisovného jazyka je nielen jednostranná teória, ale že to je teória nesprávna, použil som i výraz reakčná. (...) Naproti tomu pokiaľ ide o zachovávanie spisovnej normy alebo o uplatňovanie kodifikácie v praxi, chcel by som tu pripomenúť, že v kruhu svojich spolupracovníkov, napríklad v redaktorskej praxi, som známy ako najväčší ‚purista‘, pretože poznám súčasnú spisovnú normu, aktívne sa zúčastňujem na kodifikácii súčasného spisovného jazyka a patríam medzi disciplinovaných jazykovedcov, ktorí tú kodifikáciu dosť prísne strážia a zachovávajú. (Pri zelenom stole... 1964a: 4)

Neskôr tento Peciarov výklad stručnejšie zhrnul Šimon Ondruš: „...k názoru Peciaru, podľa ktorého je to s purizmom asi tak, že ako teória je reakčný, ale v jazykovej praxi dobrý...“ (Pri zelenom stole... 1964c: 7), čo vystihuje aj rozpoltenosť v chápaní purizmu ako jazykovej ideológie a ako jazykovej politiky.

S historickou politickou diskrimináciou puristickej jazykovej ideológie súvisí aj akési rozlišovanie „dobrého“ a „zlého“ purizmu (t. j. purizmu v extrémnej forme). Toto rozlišovanie je prítomné už v reflexívnych hodnoteniach purizmu v medzivojnovom období:

Pri jazykovej otázke zasa má dôležitú úlohu purizmus, chápaný v tom očisťovacom smysle, aby spisovný jazyk nepodliehal v nezdravej miere vplyvom inorečových väzieb, zvrátov, slovosledu, otrockých prekladov jednotlivých slov, najmä složených (takzv. kalkov) a pod., teda jazykovým vplyvom takým, ktoré v domácom spisovnom jazyku znejú cudzo a nezodpovedajú jeho štruktúre. (Jánsky 1940: 5)

Zaujímavým prípadom takéhoto rozporu je situácia, keď sa jazyková politika stavia pozitívne k regulácii jazyka, ochrane jeho čistoty, k zvýšeniu jazykovej kultúry, ak bojuje proti tzv. nefunkčným prevzatiam alebo deformovaným kalkom, preferuje domáce formy a pod., no oficiálne tieto snahy nestotožňuje s purizmom a tvrdí, že takáto regulácia – preskripcia – nie je purizmus. Pojem purizmus sa

potom vzťahuje len na extrémnu formu boja proti cudzím jednotkám a označuje sa aj ako konzervativizmus. Vo výraznejšej forme sa to prejavilo v diskusii v *Kultúrnom živote*, kde zástancovia regulácie a ochrany jazyka dôrazne deklarujú, že tu nejde o purizmus – čo, prirodzene, vyplýva aj z vyššie spomenutého politického odsúdenia purizmu ako prejavu buržoázneho nacionalizmu:

Chcem vystúpiť na obranu starých materií nie v mene boja proti tomu, čo náš dnešný život prináša a požaduje od jazyka, nie v mene boja proti novej terminológii, ba ani nie v mene boja proti slangu mládeže, pokiaľ je originálny a vychádza z neskazeného jazykového citu. **Nechcem brániť puristov, ani nijakých iných istov**, nechcem polemizovať so závermi konferencie o vývine slovenčiny, lebo život je silnejší ako prípadné nesprávne teoretické závery. (Ferenčík 1964a: 8).

Kto mechanicky stotožňuje úsilie o čistotu a kultúru jazyka s konzervativizmom, pletie dve nesúrodé veci. (Mihálik 1964: 9).

A navyše, bolo by už načase skončiť perseveráciu zaklínacej formulky protipurizmu. Ak má byť argumentom proti peknej a z domácich základov vyrastajúcej slovenčine, tak patrí medzi zavrhnúťhodné rekvizity. Obdobie purizmu je prekonané, dnes sme na inej úrovni, a vyťahovať v argumentácii staré mátohy, to je strieľanie ďaleko od terča. (Find’o 1964: 10).

Ten, kto spája súčasné úsilie o slovenskú jazykovú kultúru s purizmom tridsiatych rokov a s jeho exaltovanosťami, zaspal celú epochu. (Špitzer – Pri zelenom stole... 1964a: 1)

...dnes pozornosť pri preberaní českých slov do slovenčiny nie je podložená protičeským šovinizmom. Pozornosť voči prenikaniu českých slov je dnes podložená iba jazykovými potrebami slovenského spoločenstva a láskou k vlastnému jazyku. (Pauliny 2000: 29)

Protichodné chápania jazykového purizmu a anti-purizmu i rozpory medzi deklarovanou ideológiou a reálnym správaním sa jazykovej politiky umožňujú fakt, že jazykové ideológie ako myšlienky alebo presvedčenia o jazyku nemusia nevyhnutne zodpovedať (a často ani nezodpovedajú) objektívnej skutočnosti a nemajú ani objektívne danú pozitívnu alebo negatívnu hodnotu – tá istá ideológia sa môže javiť ako dobrá alebo zlá podľa cieľa v mene ktorého sa ňou argumentuje (p. Lanstyák, s. 257 tohto zborníka). V prípade konkrétnych období či hnutí anti-českého purizmu a pro-českého anti-purizmu tu však nejde o nejaké individuálne ciele, ale o ciele podmienené (alebo vnútené) politikou štátu a záujmami vládnych štruktúr.

V krajnom prípade sa stretávame aj s odmietaním označenia medzivojnových delimitačných snáh pojmom purizmus a s potrebou prehodnotiť staršie názory na toto obdobie:

Henrich Bartek ako koncipient progresívnych pravopisných krokov bol od apríla r. 1945 v emigrácii a ďalej pracoval v jazykovede. Ako vedúca hlava národne orientovaného jazykovedného pohybu tridsiatych rokov bol v novej politickej situácii po r. 1945 a najmä po r. 1948 označený za hlavného predstaviteľa protičeského purizmu motivovaného politicky, autonomisticky a tento kvalifikátor vedúceho puristu mu na Slovensku pripisujú ešte stále encyklopedické diela všeobecné aj jazykovedné. Treba povedať, že takto klasifikovať odborných pracovníkov, to je duch bývalého režimu a som presvedčený, že tohto ducha sa treba čo najskôr zbaviť a Henricha Bartka treba rehabilitovať. (...) H. Bartek je vynikajúci znalec a kodifikátor spisovnej slovenčiny v kritickom období jej vývinu, to značí v 30. rokoch 20. storočia. V období svojho pôsobenia v Slovenskej reči bol najvýznamnejším kodifikátorom spisovnej slovenčiny. Princípy, z ktorých pri svojej práci vychádzal, boli vedecky odôvodniteľné a správne. (Kačala 2000: 333)

Príčinu tvrdenia, že purizmus nebol purizmus, vidím najmä v nemožnosti vnímať v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí puristické aktivity objektívne, bez negatívnych konotácií a ako súčasť histórie alebo kultúrnej tradície vývinu nášho spisovného jazyka. Potom je pochopiteľné aj to, že charakteristika a hodnotenie medzivojnového puristického hnutia – alebo akéhokoľvek iného historického obdobia s puristickým prístupom k jazyku – sa mení, a to v závislosti od nášho poznania, rozpracovanosti lingvistických teórií alebo v závislosti od konkrétneho kultúrno-politického kontextu. Alebo v závislosti od cieľa, v mene ktorého argumentujeme nejakým hodnotiacim úsudkom o historickej forme purizmu a jeho dosahu na jazyk. Pozitívne alebo negatívne hodnotenie historickej etapy purizmu potom slúži na „interpretáciu, odôvodnenie a legitimizáciu faktov týkajúcich sa jazyka ...“ – čím znovu vstupuje do myšlienkového systému jazykových ideológií.

4. ZÁVER

Historický vývin spisovného jazyka, jeho zmeny a dynamiku sprevádza veľký komplex faktorov vychádzajúcich z vývoja jazykového spoločenstva – jeho geografického a politického prostredia, kultúry, myslenia a hodnôt, ale tiež prostredia, kultúry, myslenia a hodnôt iných – kontaktných – jazykových spoločenstiev a ich vzájomnej reflexie. Je to práve kontakt – alebo konflikt – s iným jazykovým spoločenstvom, ktorý podmieňuje medzijazykové interferencie a tiež postoje k nim. Na úrovni spisovného jazyka sa medzijazykové interferencie často neprijímajú ako empirický fakt, ale podliehajú hodnoteniam jazykovej správnosti a vedomej regulácii odrážajúcej záujmy a postoje jazykovej politiky a politickej moci. Jazykové ideológie sú potom nástrojmi, ktorými vysvetľujeme intervencie do jazyka ako nevyhnutné a správne, odstraňujúce komunikačné alebo

iné jazykové problémy. Jazykové ideológie tak zdanlivo racionalizujú presadzované princípy jazykovej správnosti a nesprávnosti, a to bez ohľadu na to, či samy sú alebo nie sú racionálne empiricky podložiteľné, alebo ide len o nejakú želanú fikciu reflektujúcu hodnotový svet jazykového spoločenstva – či už vyplýva z tradícií jeho kultúry alebo z politickej manipulácie.

Úlohu skúmania jazykových ideológií vo vzťahu k vývinu spisovného jazyka – a konkrétne vo vzťahu k puristickým a anti-puristickým postojom determinujúcim akceptáciu medzijazykovej interferencie – nevidím v odhaľovaní správnosti alebo nesprávosti kritérií jazykovej správnosti alebo ideológií, ktoré ich legitimizujú. Z hľadiska vedeckého poznania procesualnosti a komplexnosti jazykových zmien a mechanizmov vzniku jazykových inovácií je zrejmé, že „čistý“ alebo „prirodzený“ jazyk sú konštrukty, tak ako aj „správne“ alebo „nesprávne“, „lepšie“ alebo „horšie“ výpovede, slová alebo akékoľvek jazykové formy, rovnako ako „zdokonaľovanie“ alebo „úpadok“ jazyka. Pri skúmaní historických štádií vývinu spisovného jazyka nie je mojím cieľom ani hodnotiť správnosť alebo nesprávnosť vedomých a zámerných regulačných zásahov, kodifikačných reforiem či správnosť alebo nesprávnosť tvrdení účastníkov diskusií, ktoré tieto reformy vyvolávajú. Jazyk sa vo svojom historickom vývine často prispôsobuje aj rozporným kultúrnym a politickým okolnostiam a vo svojej neskoršej podobe potom nesie stopy starších konfliktov a intervencií – tie sa neskôr identifikujú ako motivácie jazykových zmien.

Mojím cieľom – alebo snom – je dokázať pri skúmaní vývinu jazyka a jazykových zmien usúvzťažniť zistené jazykové zmeny, variantnosť a dynamiku v jazyku s historickým spoločenským, kultúrnym a (jazykovo)politickým kontextom a so svetom hodnôt, ktoré determinujú naše „myšlienky“ a „presvedčenia“ o jazyku. Z tohto cieľa vyplýva aj moja snaha o nezaujaté skúmanie a pochopenie fenoménu purizmu.

Kľúčové slová: purizmus, anti-purizmus, jazyková politika, slovenčina, čeština, jazykové ideológie

LITERATÚRA

- AUTY, Robert (1973): The Role of Purism in the Development of the Slavonic Literary Languages. In: *The Slavonic and East European Review*, roč. 51, č.124, s. 335–343.
- BARTEK, Henrich (1931a): O reforme slovenského pravopisu. In: *Elán*, roč. 2, č. 2, s. 4–5.
- BARTEK, Henrich (1931b): Pravidlá slovenského pravopisu. In: *Slovenské pohľady*, roč. 41, s. 579–586.

- BĚLIČ, Jaromír (1962): Poměr mezi češtinou a slovenštinou v období socialismu. In: *Problémy marxistické jazykovědy*. Eds. J. Bělič – L. Doležel – Š. Peciar. Praha: Nakladatelství ČSAV. s. 387–402.
- BLANÁR, Vincent (2003a): Jazyková prax a lexikálne výpožičky v medzivojnovom období. In: *Slovenská reč*, roč. 68, s. 224–228.
- BLANÁR, Vincent (2003b): Tzv. zlý autor a začiatky Slovenskej reči. In: *Slovenská reč 1932 – 2002*. Vedecká konferencia. Bibliografía. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda. s. 44–48.
- BLANÁR, Vincent – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef (1974): *Dejiny spisovnej slovenčiny II*. SPN. Bratislava.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára (1994): Vzťah slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra 1. In: *Kultúra slova*, roč. 28, s. 327–333.
- CVRČEK, Václav (2008): *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 232 s.
- CZAMBEL, Samo (1902): *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Martin: Kníhkupecko-nakladateľský spolok. 374 s.
- DLHOŠ, Ernest (1964): Nehatený rozvoj jazyka? In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 27, s. 10.
- DOLNÍK, Juraj (1997): Kritika jazykovej kritiky. In: *Sociolinguistica Slovaca 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda. s. 28–34.
- DOLNÍK, Juraj (2010): *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA. 301 s.
- ĎUROVIČ, Ľubomír (1964): O kultúre spisovnej slovenčiny. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 33, s. 10.
- EDWARDS, John (2009): *Language and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press. 314 s.
- Encyklopédia jazykovedy* (1993). Zost. J. Mistrík. Bratislava: Obzor.
- FERENČÍK, Ján (1964a): Na obranu starých materií. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 18, s. 8.
- FERENČÍK, Ján (1964b): A predsa nie je všetko v poriadku! In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 42, s. 10.
- FINDŮ, Bohuslav (1964): Ide o veľa. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 27, s. 10.
- HAUSENBLAS, Karel (1963): Teoretické otázky jazykovej kultúry. In: *Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk*. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied. s. 36–43.
- HORECKÝ, Ján (1979): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda. s. 13–22.
- HORECKÝ, Ján (1990a): Jazyková politika v r. 1948 – 1988. In: *Kultúra slova*. roč. 24, č. 8, s. 259–265.
- HORECKÝ, Ján (1990b): O jazykovej politike v r. 1948 až 1988. In: *Studia Academica Slovaca. 19. Prednášky XXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Alfa. s. 139–150.
- CHORVÁTH, Michal (1964): Jazyk, literatúra, kultúra. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 39, s. 7, 10.

- JÁNSKY, Ladislav M. (1940): Slovenský jazykový purizmus vo svetle štatistiky. In: *Linguistica Slovaca* 6. Bratislava: Erudita Societas Slovaca – Slovenská učená spoločnosť. s. 5–14.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (2012): Bohemizmy a kodifikačné „kyvadlo“. In: *Jazykoveda v pohybe*. Ed. A. Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského. s. 255–263.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (2015): *Slovo v slovníku z hľadiska času a normy. Dve kapitoly o slovenskej lexikografii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. 200 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (2016): Prítomnosť češtiny na Slovensku a aspekt spisovnosti. *Jazykovedný časopis*, roč. 67, č. 1, s. 5–30.
- Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk* (1963). Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied. 247 s.
- KAČALA, Ján (2000): Fonematický a historicko-etymologický princíp vo vývine slovenskej pravopisnej sústavy. In: *Kultúra slova*, roč. 34, č. 6, s. 329–336.
- KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf (2006): *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská. 220 s.
- KOLLÁR, Dezider (1964): Vnuci a maľovanie murínov. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 31, s. 8.
- KORBELOVÁ, Zuzana (2017): *Česko-slovenské jazykové kontakty v 60. rokoch 20. storočia a ich odraz v jazykovej praxi*. Diplomová práca. Filozofická fakulta UK v Bratislave. 89 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol (2002): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Univerzita Komenského. Bratislava. 252 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN. 344 s.
- LANSTYÁK, István (2017): Jazykové ideológie (všeobecné otázky a glosár). In: *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Eds. I. Lanstyák – G. Múcsková – J. Tancer. Bratislava: Univerzita Komenského. s. 251–307 v tomto zborníku.
- LIPOWSKI, Jaroslav (2005): *Konvergenca a divergenca češtiny a slovenštiny v česko-slovenském státe. Acta Universitatis Wratislaviensis No 2727. Slavica Wratislaviensia CXXXII*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 200 s.
- LIPTÁK, Ľubomír (2003): Slovensko v 20. storočí. In: *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press. s. 265–330.
- MIHÁL, Ján (1938-39): Slovenský jazyka a nárečie. In: *Slovenská reč*, roč. 7, č. 8-10, s. 213–218.
- MIHÁLIK, Vojtech (1964): Staré matere a umývanie murínov. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 27, s. 1, 9.
- MILROY, Lesley (2001): Britain and the United States: Two Nations Divided by the Same Language (and Different Language Ideologies). In: *Journal of Linguistic Anthropology*, roč. 10, č. 1, s. 56–89.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela (2013): „Nehatený rozvoj“ spisovného jazyka v kultúrnom a politickom kontexte 60. rokov 20. storočia. In: *Sociolinguistica Slovaca. 7. Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Eds. S. Ondrejovič – J. Vrábľová – A. Krausová. Bratislava: Veda. s. 91–102.

- MÚCSKOVÁ, Gabriela (2014): Takmer zabudnutá diskusia o jazyku a jazykovede. In: „Pri zelenom stole – naša reč.“ *Návraty k takmer zabudnutej diskusii*. Eds. G. Múcsková – J. Vrábľová. Bratislava: Univerzita Komenského. s. 7–20.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela (2015): Polemika o jazyku ako prameň poznávania dejín spisovného jazyka v kontexte jazykovej politiky alebo O purizme v jednej „zabudnutej“ diskusii. In: *Jazykovedné štúdie XXXII. Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty*. Eds. K. Balleková – L. Králik – G. Múcsková. Bratislava: Veda. s. 567–576.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela (2017): The ideology of bourgeois nationalism and standard Slovak. In: *Rapsprave: Časopis Inštituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, roč. 43, č. 1, s. 125–141.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira (2014): The Case of Czech-Slovak language contact and contact-induced phenomena. In: *Congruence in Contact-Induced Language Change. Language Families, Typological Resemblance, and Perceived Similarity*. Eds. J. Besters-Dilger – C. Dermarkar – S. Pfänder – A. Rabus. Berlin: Walter de Gruyter. s. 61–92.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira (2016): The Czech-Slovak communicative and dialect continuum: With and without a border. In: *The Palgrave Handbook of Borders, Identity and Language in the Modern Slavic World*. Eds. M. Nomachi – T. Kamusella – C. Gibson. London: Palgrave Macmillan. s. 14–184.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira (2017): Česko-slovenský jazykový kontakt. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/%C4%8CESKO-SLOVENSK%C3%9D%20JAZYKOV%C3%9D%20KONTAKT>
- NOVÁK, Ludovít (1935): *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská. 388 s.
- Obrana ide do útoku. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 31, s. 1, 6.
- ONDREJOVIČ, Slavomír (1995): Sociolingvistika a jazyková kultúra. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda. s. 35–45.
- ONDREJOVIČ, Slavomír (2008): Jazyk, veda o jazyku, societa. Bratislava: Veda. 306 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír (2014): Štefan Peciar a jazykový purizmus. In: *Štefan Peciar a moderná lexikografia*. Eds. S. Ondrejovič – L. Satinská – J. Vrábľová. Bratislava: VEDA. s. 53–69.
- ONDREJOVIČ, Slavomír (2015): Medzi purizmom a globalizmom. In: *Sociolinguistica Slovaca 8. Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda. s. 25–32.
- ONDRUŠ, Šimon (1964): Pri zelenom stole: Naša reč. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 44, s. 1, 9.
- ORLOVSKÝ, Jozef (1964): O našom jazykovom povedomí. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 28, s. 8.
- PAULINY, Eugen (1947): Namiesto úvodu slovo o slovenskom purizme. In: *Slovo a tvar*, roč. 1, č. 1, s. 1–3.
- PAULINY, Eugen (1964): Proporcie spisovnej slovenčiny. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 28, s. 1.
- PAULINY, Eugen (1983): *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 256 s.

- PAULINY, Eugen (2000): Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. 30 s.
- PAVLÍK, Ondrej (1952-53): Prejav akademika O. Pavlíka, predsedu Slovenskej akadémie vied. In: *Slovenská reč*, roč. 18, č. 11-12, s. 322–328.
- PECIAR Štefan (1949-50): Jazykový purizmus a apretorská prax. In: *Slovenská reč*, roč. 15, č. 9-10, s. 257–273.
- PECIAR Štefan (1962): O vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine. In: *Problémy marxistickej jazykovedy*. Eds. J. Bělič – L. Doležel – Š. Peciar. Praha: Nakladatelství ČSAV. s. 403–416.
- PECIAR Štefan (1963): Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti. In: *Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk*. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied. s. 6–19.
- PECIAR Štefan a kol. (1963): Záverečné tézy: Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny (vypracoval Š. Peciar za spolupráce členov predsedníctva konferencie). In: *Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk*. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied. s. 235–240.
- PECIAR, Štefan (1964a): O nehatený rozvoj. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 24, s. 8.
- PECIAR, Štefan: (1964b): O jazykovej kultúre a o vzťahoch slovenčiny a češtiny. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 43, s. 6.
- Poznámka redakcie (1964). In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 24, s. 8.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom* (1931). Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe: Matica slovenská. 364 s.
- Pri zelenom stole: Naša reč (1964a). In: *Kultúrny život*, č. 46, s. 1, 4, 5.
- Pri zelenom stole: Naša reč (1964b). In: *Kultúrny život*, č. 47, s. 4, 5.
- Pri zelenom stole: Naša reč (1964c). In: *Kultúrny život*, č. 48, s. 6, 7.
- „Pri zelenom stole – naša reč.“ *Návraty k takmer zabudnutej diskusii* (2014). Eds. G. Múcsková – J. Vrábľová. Bratislava: Univerzita Komenského. 150 s.
- Problémy marxistickej jazykovedy* (1962). Ved. red. J. Bělič – L. Doležel – Š. Peciar. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962, 452 s.
- RUŽIČKA, Jozef (1967a): Problémy jazykovej kultúry. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. s. 9–22.
- RUŽIČKA, Jozef (1967b): Tézy o slovenčine. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. s. 283–290.
- RUŽIČKA, Jozef (1967c): Na cestu o kultúre reči. In: *Kultúra slova*, roč. 1, č. 1, s. 3–6.
- RUŽIČKA, Jozef (1968): Zákon o slovenčine. In: *Kultúra slova*, roč. 2, č. 7, s. 225–228.
- RUŽIČKA, Jozef (1970): *Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 250 s.
- RYCHLÍK, Jan (1998): *Češi a Slováci ve 20. století: Československé vztahy 1945 – 1992*. Academic Electronic Press – Ústav T.G. Masaryka. Bratislava – Praha.
- Slovník slovenského jazyka*. I. – VI. (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SMREK, Ján (1932): Novým pravopisom? In: *Elán*, roč. 3, č. 2, s. 1.
- Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932). Zost. B. Havránek – M. Weingart. Praha, Melantrich. 274 s.

- STANISLAV, Ján (1938): Československá mluvnica pre odborných učiteľov a vysokoškolákov. (Starý a dnešný jazyk. – Všeobecná časť.) Praha – Prešov: Československá grafická únia. 236 s.
- STANISLAV, Ján (1969): O slovenčine vo vydavateľskej praxi. In: *Slovenská reč*, roč. 34, č. 3, s. 156–164.
- ŠTIBRANÝ, Ján (1964): Súčasný stav a zblížovanie. In: *Kultúrny život*, roč. 1, č. 27, s. 10.
- THOMAS, George (1991): *Linguistic Purism*. Longman. London. 250 s.
- TRÁVNÍČEK, František (1935): *Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Melantrich A. S. XIX+444 s.
- VAN DER HORST, Joop (2008/2016): *Her einde van de standaardtaal / Propast standardnoga jezika*. (Preklad do chorvátčiny Radovan Lučić) Amsterdam: J. M. Meulenhoff / Zagreb: Srednja Europa. 258 s.
- Záverečné slovo – Š. Peciar – F. Trávníček (1963). In: *Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk*. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied. s. 241–245.
- Zhrnutie diskusie – diskusné príspevky k časti Aktuální otázky vzájemného vztahu češtiny a slovenštiny (1962). Zost. L. Ďurovič. In: *Problémy marxistické jazykovědy*. Ved. red. J. Bělič – L. Doležel – Š. Peciar. Praha: Nakladatelství ČSAV. s. 423–439.